

UDK:811.163.4:050(497.13)

Izvorni naučni rad

**Vanda BABIĆ (Zadar)**

**Danijela DANILOVIĆ (Zadar)**

Sveučilište u Zadru

vanda.babic@zd.t-com.hr

## **DEMONOLOŠKI ZAPISI I OBLICI U ZBORNIKU ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE (II)**

Rad je sinteza onoga što se odnosi na demonološke zapise i oblike unutar *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena (1896–2010)*. Analitičkim pristupom *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* (kasnije samo *Zbornik za narodni život i običaje*) od 1896. do 2010. utvrđene su priče, bića i vjerovanja koja imaju fantastični i demonološki aspekt, a daljnim metodama sinteze i klasifikacije bića su svrstana u kategorije koje su općenito određene vizualnim identitetom. Velik broj demonoloških bića zastupljenih u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* poznat je većini južnoslavenskih naroda, ali ne i sva. Pojedina vjerovanja koja nalazimo u sklopu predaja koje su zabilježene na južnoslavenskim prostorima svjedoče o preuzimanju motiva vezanih uz demonološka bića stvarajući tako varijante pojedinih predaja, bajki, poslovice itd. Upravo taj čin svjedoči o prihvatanju određenih folklornih elemenata unutar određene zajednice.

Ključne riječi: *demonološki zapisi, priče, vjerovanja, književna analiza, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*

### **1. Bića nalik životinjama**

Bića koja su slična životinjama svojim fizičkim izgledom, ali i animalnim ponašanjem odgovaraju osobinama životinja uz koja se najčešće vežu. Još su u srednjem vijeku postojale zbirke priča o životinjama – bestijariji koje su u razdoblju od 12. do 16. stoljeća, odmah nakon *Biblije*, postale „najtražijenijom vrstom štiva u kojem se razabiru kulturni ostaci drevnih civilizacija.“ Brojni bestijariji nastali u tom razdoblju ne promatraju životinju zbog nje same, već joj pristupaju kao kompilaciji nasljedovanih spoznaja naših stari-

*naca, dajući joj istodobno značajke mirabilisa (pretkršćanskog naslijeđenog čudesnog) i miraculosusa (kršćanskog čudesnog).* Životinja je nositelj spoznaje mnoštva vijednosti te ju treba interpretirati u književnom, povijesnom i alegorijskom značenju. Fragmenti hrvatskih bestijarijskih priča sačuvani su u glagoljskim rukopisima, a zamjetan broj kulturnoanimalističkih radova nalazi se upravo u *Zborniku*.<sup>1</sup>

U skupinu bića nalik životinjama prvenstveno spadaju *zmija* i *zmaj*. Riječ je o bićima koja se često dovode u međusobnu svezu, ali i povezuju s jednim „kršćanskim“ bićem – *vragom*. Uz njih, na južnoslavenskim prostorima, dosta se pažnje posvećuje *orbu*, za kojeg je već prije rečeno da ne pripada skupini slavenskih bića o kojima je ovdje riječ. I on se u nekim krajevima povezuje s *vragom* kao i druga bića u liku životinje za koja se vjeruje da su samo jedan od likova u kojima se *vrag* javlja.

### 1.1. *Zmija*

Uz *zmiju* se nerijetko veže nešto demonološko i opasno. Narod strahuje pred njom – smatra je strahotom i nakazom. Ljudi često iz straha za sebe i druge napadaju *zmije* i druga bića nalik njima (guštere zelembaće i sljepiće) s namjerom da ih poplaše ili ubiju. Međutim, u *kućnu* se *zmiju* nije smjelo dirati zato što je narod vjerovao da im ona donosi sreću, a njezino ubojstvo nesreću. U pjesmi o smrti Stojana Jankovića brat je ubio *zmiju* što se zavukla u grivu Stojanova konja. Janko mu na to odgovara:

*„Ajme, brate, grdna rano moja!  
Svu mi uze sreću i junaštvo.  
Ti si mene pogubio, brate,  
Vilu moju, moju posestrimu,*

*Koja mi je u pomoći bila.  
Sad si meni odlomio krila,  
Danas ću ti junak poginuti,  
Jal' od puške, jal' od sablje britke.“<sup>2</sup>*

*Zmija kućarica* povezana je s vjerovanjem u demone manističkog podrijetla, odnosno uz demone nastale od duše predaka koje se najčešće javljaju u spomenutom obliku.<sup>3</sup>

Postoje različita vjerovanja o njima kao što je to bilo i za druga bića, npr. Bakrani i Grižani vjeruju da *zmija* ima devet repova te je sposobna, onoga tko je razdraži, omotati i držati ga u svome stisku dok ne pocrni ili pak da će

<sup>1</sup> Prema: Suzana Marjanić - Antonija Zaradija Kiš, „Animalno je elementarno!“, u: *Kulturni bestijarij*, Biblioteka Nova etnografija – Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007., str. 12-5.

<sup>2</sup> Stjepan Banović, „Prilozi za istraživanje hrvatskih ili srpskih narodnih pjesama“, u: *ZbNŽO*, knj. 25., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1924., str. 236.

<sup>3</sup> Prema: Ivan Lozica, „Tko je Edmund Schneeweis i zašto nije preveden“, u: nav. dj., str. 11.

*zmija* dobiti noge kao u krtice ili žabe ako je se primakne vatri. Nadalje, drže i da može otrovati pušчанu cijev ako je se stavi u pušku i ispali.<sup>4</sup> Vjerovanje u *zmiju* kao biće koje nosi nesreću rašireno je i na crnogorskom području – trudna žena ne smije vidjeti *zmiju* zato što će dijete u protivnom biti šareno.<sup>5</sup> Najčešća su vjerovanja o *kravosasu* kojemu ime samo govori – riječ je o vrsti *zmije* koja siše kravama mlijeko (rjeđe ženama) nakon čega krave uglavnom ugibaju. To vjerovanje nije zastupljeno samo među kršćanima, nego i među muslimanima.

Ponekad se iz danog opisa teško može zaključiti da je doista riječ o *zmiji*, npr. kao što je to opis *mulavara* zabilježen u Novom Vinodolu: *Mulavar da ima glavu kao buću, uši kao mačak, u oči bi mu prsti mogli, puše kao mijeh, debeo je kao stegno, a do 30 funti težak*.<sup>6</sup> Ljudi iz straha pred nekim bićima, pa i ovim, hiperboliziraju njihovu veličinu kao što je to kod Bakrana koji vjeruju da postoji toliko velika *zmija* da kad se protegne zauzme cijeli vinograd ili pak da je lugar na Velebitu ubio *zmiju* čija je glava bila velika koliko i najveća repa. Bakrani u svom vjerovanju nisu iznimka. Kod Plaškog nalazimo priču o *zmiji* koja je imala rebra kao ovca, a glavu koliku ima goveće ili pak u drugoj priči u kojoj je imala glavu veličine psa.<sup>7</sup> I kod susjeda u Bosni i Hercegovini postoji vjerovanje u hiperboliziranu *zmiju* – ona je toliko duga da može opasati Zemlju te na jednom mjestu spojiti glavu i rep.<sup>8</sup> Iz prethodnih primjera vidi se da su *zmije* prikazivane gotovo uvijek u posve negativnom smislu, no Franjo Bučar u zagrebačkoj okolini bilježi priču o dječaku koji je upao u jamu punu *zmija*. *Zmije* nisu napale dječaka koji je s njima prespavao zimu te se probudio u proljeće kada su ga iz jame izvukli pastiri kojima je u istu tu jamu upalo janje.<sup>9</sup>

### 1.1.1. *Zmijski car*

Kao što kod *vila* postoji sporadično spominjanje *vilinskog kralja*, kod *zmija* se javlja, ali znatno češće, *zmijski kralj* ili *car*. Uglavnom je riječ o *zmiji* koja ima *rožu* na glavi kao pijevac ili pak dijamant. Tim opisom zapravo podsjeća na našu najotrovniju *zmiju* – poskoka. Ostale pojedinosti ponovno

<sup>4</sup> Prema: Dragutin Hirc, „Što priča naš narod o nekim životinjama“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 18-9.

<sup>5</sup> Prema: Luka Jovović, „Iz Gluhog Dola u crmničkoj nahiji“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 64.

<sup>6</sup> Dragutin Hirc, „Što priča naš narod o nekim životinjama“, knj. 1., str. 21.

<sup>7</sup> Prema: Dragutin Hirc, „Što priča naš narod o nekim životinjama“, knj. 1., str. 20.

<sup>8</sup> Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 115.

<sup>9</sup> Prema: Franjo Bučar, „Priče o zmijama. (Zagrebačka okolina)“, u: *ZbNŽO*, knj. 20., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1915., str. 306.

se razlikuju od mjesta do mjesta, npr. u Samoboru vjeruju da on čuva jabuku koja se nalazi u njihovu leglu, a onaj tko ukrade jabuku umire.<sup>10</sup> Ovaj primjer o krađi jabuke nije usamljen, a o tome svjedoči priču o čovjeku koji je *zmijama* ukrao jabuku, međutim *zmija* se je sakrila u konjskom repu i ujela ga kad je stigao kući. Spomenuta vjerovanja o jabuci i *zmiji* može se povezati s *Biblijom*, odnosno *vragom* koji Evi nudi jabuku, odnosno zabranjeno. I dok u *Bibliji* oni bivaju kažnjeni gubitkom besmrtnosti, u spomenutim pričama oni bivaju kažnjeni gubitkom vlastitog života. U Bosni među muslimanima postoji nešto drugačije vjerovanje u *zmijskog cara* – on se mijenja svake tisućite godine, a onaj koji napusti prijestolje kao da nikada na njemu nije niti bio.<sup>11</sup>

Ponekad je *zmijski kralj* označen kao pastir *zmija* (*modros*). Niti on, kao niti *mulavar*, svojim opisom ne podsjeća na *zmiju* kakvu većina ljudi ima u vlastitoj predodžbi. Riječ je o nečem što se ne uklapa u okružje u kojemu čovjek danas živi; svijet takvih bića mu je nespoznatljiv: *Dug je kao lakat, glavu ima kao mačak, na glavi greben, a oči kao kokot. Tijelo mu je golo, crno, bijelo, žuto. Noge ima kao kokot, sapaste kao patka, repa nema.*<sup>12</sup>

Već je spomenuto kako se uz *zmijskog cara/kralja* vezuje dijamant koji on čuva. Taj dijamant uglavnom donosi sreću onome tko ga posjeduje, npr. na Cresu vjeruju u *zmiju* koja nalikuje na kokoš nazivom *gad*. Riječ je o biću koje najradije boravi u gustoj šumi, a noću ga se može čuti kako lijepo pjeva. Ispod jezika ima dijamant koji ima moć (ako bi ga čovjek uhvatio, ostvarilo bi se sve što bi zamislio). Čovjek do dijamanta može doći samo onda kada *gad* ide piti vodu pa izbaciti dijamant kako ga ne bi progutao. *Gada* se ne smije ubiti nakon što mu se uzme dijamant zato što se u protivnom neće ostvariti ono što je čovjek zamislio.<sup>13</sup>

### 1.1.2. Motiv *zmije mladoženje*

*Zmija* je čest sudionik narodnih priča bilo da je glavni akter radnje, bilo da je samo usput spomenuta. Najčešći motiv koji se veže uz ovo biće je motiv *zmije mladoženje* koji se nalazi i u Vukovim zapisima narodnih pripovjedaka s prostora današnje Republike Srbije (*Zmija mladoženja* i *Opet zmija mladoženja* koje su zabilježene u Zemunu). Početak takvih priča, bez obzira na kraj u kojem su nastale, je stereotipan – žena koja nije imala poroda (nerijetko stara da bi uopće mogla imati djecu) moli Boga da joj podari dijete pa makar ono bilo i u obliku *kače* te joj Bog ispunjava želju. Kada naraste dijete od

<sup>10</sup> Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 120.

<sup>11</sup> Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 141.

<sup>12</sup> Dragutin Hirc, „Što priča naš narod o nekim životinjama“, knj. 1., str. 21.

<sup>13</sup> Prema: Andrija Bartulin, nav. dj., str. 272-3.

roditelja traži da ga ožene te se prve bračne noći pretvara u prekrasna mladića nakon što sa sebe svuče zmijsku košuljicu. No, nevjesta, najčešće na nagovor njegove majke, krade košuljicu te ju majka spaljuje. Nakon toga čina ona je osuđena da traga za mladoženjom, a njegovim pronalaskom rađa dijete koje je, u nekim slučajevima, nosila i godinama. Pogledajmo spomenute elemente na sljedećim primjerima.

U priči *Grofica* bogata grofica rađa muško dijete u liku *zmije*. Kada se odlučio ženiti, majka ucijeni seljaka (jer je mladoženja bio nakazan) koji je imao tri kćeri da ih da sinu za ženu. I u ovoj priči, kao i u ostalim događajima se metamorfoza. Naime, ono što je *zmija* danju, noću je lijep mladić. Jedna od varijanti sa spomenutim motivom zabilježena je u Loboru.<sup>14</sup> Riječ je o starici (77) koja nije imala djece te je od Boga i Majke Božje zamolila dijete u liku *kačice*. I u ovoj pripovijetki *zmija* će noću svlačiti zmijsku opravu i postajati lijep mladić, ali će je žena ukrasti, a majka spaliti. U 9. priči iz đakovačke okoline kraljica je, nakon što je vidjela zmiju, poželjela dijete nalik njoj koje se uskoro i rodilo, a vrijeme je uglavnom provodilo u vrtu. Kada je došlo vrijeme za ženidbu, *sin-zmija* je zaprijetio majci smrću ako mu ne nađe ženu; ubio je dvije zaručnice zato što mu nisu dale jesti, a treću je uzeo za ženu. Mladić se je noću pretvarao u lijepa mladića, a danju boravio u vrtu. U ovoj priči majka također spaljuje košuljicu, ali djevojka ostaje trudna i rađa sina u ljudskom obliku što nemamo u prethodnim pričama. Osim motiva *zmije mladoženje*, postoji i verzija s mladićem ježom u 10. priči te žabom koja se pretvarala u lijepu ženu u 11. priči, a njihove košuljice ponovno su spaljene.<sup>15</sup> Vidačić u članku *Zmija mladoženja* tvrdi da je motiv majke koja rađa *zmiju* donesen iz Indije zato što su, i naše i priče drugih europskih naroda, srodne s pričom zabilježenoj u *Pančatantri*.<sup>16</sup> Jagić drži da se pripovijetke o *zmiji* i njezinom svlaku u svim potankostima pripovijedaju kao u indijskoj priči *Začarani sin Brahmanov* (*Pančatantra*) koja je u europske pripovijetke vjerojatno prešla preko perzijske redakcije.<sup>17</sup> Nada Milošević-Đorđević smatra da je brak s natprirodnim bićem, u ovom slučaju brak sa *zmijom*, jedna od najrasprostranjenijih internacionalnih tema u bajkama. Većina stručnjaka smatra da je riječ o adaptaciji narodnih motiva.<sup>18</sup>

<sup>14</sup> Prema: Josip Kotarski, nav. dj., str. 43-4.

<sup>15</sup> Prema: Milena Papratović, nav. dj., str. 115-122.

<sup>16</sup> Prema: M. Vidačić, „Zmija mladoženja“, u: *ZbNŽO*, knj. 21., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1916., str. 12.

<sup>17</sup> Prema: Vatroslav Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, str. 107.

<sup>18</sup> Prema: Nada Milošević-Đorđević, „Brak s natprirodnim bićem (zmija mladoženja, zmaj ljubavnik)“, u: nav. dj., str. 37.

### 1.1.3. *Zmija, zmaj ili vrag – govorimo li o istom?*

*Zmiju* kod Kosiinja u Lici narod povezuje s *vragom*. Oni vjeruju da se u jednoj špilji nalazi kaca puna novaca koju čuva sam *vrag* koji se prilikom izlaska iz špilje pretvara u ogromnu *zmiju*<sup>19</sup> dok *Otočani* vjeruju da se *vrag* krije u zmijskom repu<sup>20</sup>, kao i to da se sam stvorio pa ga je Bog nadario da bude svemoćan.<sup>21</sup> U okolici Varaždina drže da kada zmijski pastir sikne (*kačji pastir*) sve se *zmije* probude i skupe oko njega.<sup>22</sup> *Pastir* tako podsjeća na *vraga* i *pale anđele* koje okuplja oko sebe s obzirom da je strah prema tim bićima gotovo ravan onom čovjekovu strahu da će ga jednom sustići *vrag*. To se može usporediti s uzrečicom koja se i danas čuje u narodu: „Čuvaj se *zmije* k'o crnog *vraga*!“ Činjenica da je sam Sotona u *Knjizi Postanka* prikazan u liku *zmije* koja je zavarala Evu razjašnjava činjenicu zašto je se ljudi boje i povezuju s njim. Lukava *zmija* koja je lukavija od svih zvjeradi oblikovana je u *Knjizi Postanka* po uzoru na egipatskog boga Seta koji je uzeo *zmiju* od Raova neprijatelja.<sup>23</sup> Bog je zbog počinjenog grijeha kaznio Adama, Evu, ali i *zmiju* koju je osudio na vječno puzanje. U *Otkrivenju* se također povezuje *zmija/zmaj* s *vragom* – sveti Ivan govori o *zmaju* kao o staroj *zmiji* koja se zove *Vrag* ili *Sotona*.<sup>24</sup>

S druge pak strane zabilježen je prijetvor *zmije*, točnije *kravosasa*, u *zmaja* koji dobiva krila te leti u daleke pustinje i jezera<sup>25</sup> ili pak vjerovanje da se *zmija*, nakon što napuni sto godina, pretvara u *zmaja*.<sup>26</sup> U Kijevu vjerovanje u *zmaja* pojačavaju slike sv. Mihovila koji svojom nogom gazi Sotonu koja je prikazana u obliku krilate *zmije*<sup>27</sup> dok u zapadnoj Istri govore o matici *zmija* koja ima krila i koja može letjeti<sup>28</sup> pri čemu ovakvi opisi asociraju na *zmaja*.

<sup>19</sup> Prema: Dragutin Hirc, „Što priča naš narod o nekim životinjama“, knj. 1., str. 20.

<sup>20</sup> *Vrag uzme vatru, pa dođe prid top. Zavuče ruku s vatrom u top. Barut se zapali, pa sve izleti iz topa na vraga. Vrag se poplaši pa uteče u zmijski rep. Zato ko ubije u polju zmiju, rep živi sve dok onaj ne dođe na kućni prag. Kad on dođe na prag, crkne i vrag.* ( Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 113. )

<sup>21</sup> Prema: Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 113.

<sup>22</sup> Prema: Dragutin Hirc, „Što priča naš narod o nekim životinjama“, knj. 1., str. 21.

<sup>23</sup> Prema: Gary Greenberg, *101 biblijski mit. Kako su stari pisci izmislili biblijsku povijest*, Škorpion, Zagreb, 2005.

<sup>24</sup> Prema: Jorge Luis Borges, nav. dj., str. 203.

<sup>25</sup> Prema: Dragutin Hirc, „Što priča naš narod o nekim životinjama“, knj. 1., str. 18.

<sup>26</sup> Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2., str. 225.

<sup>27</sup> Prema: Ante Jurić-Arambašić, „Kijevo“, u: *ZbNŽO*, knj. 54., HAZU, Zagreb, 2000., str. 403.

<sup>28</sup> Prema: Stjepan Žiža, „Zmije. (Zapadna Istra)“, u: *ZbNŽO*, knj. 26., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1926., str. 192.

## 1.2. *Zmaj*

*Zmaja* se u *Zborniku* najčešće svrstava u skupinu nemani i nakaza. Gotovo se uvijek povezuje s vodenim prostorima (uglavnom je riječ o jezeru). U malom broju slučajeva povezuje ga se s boravkom u planinama. Najčešće je riječ o blizini grada, odnosno kraljevstva u bajkama. Za njega se vežu priče o ubojstvima pastira, proždiranju onih koji prolaze u blizini vode, ali i krađi djevojaka. Uz njegov postanak vežu se i različite predaje. Na otoku Krku, u Samoboru te u Bosni i Hercegovini vjeruju da se *zmaj* može izleći iz jaja što ga je snio pijevac. Marijan Stojković smatra da se vjerovanje o pijevcu koji nosi jaje k nama proširilo sa zapada i sjevera zato što se javlja samo u zapadnom dijelu našeg naroda – Istri, Banovini, otocima te Bosni.<sup>29</sup>

Danas je vjerovanje u *zmaja* ljudima najviše poznato po pjesmi *Pisan svetago Jurja* u kojoj se sveti Juraj bori sa *zmajem* i spašava kraljevu kćer. Tko se sve bori sa *zmajem*? Uglavnom je riječ o mladićima koji zauzvrat dobivaju spašenu djevojku koja je u većini slučajeva jedna od kraljevih kćeri. „Povijest radnje“ takvih priča sažeto je predložena u dječjoj bajci *Bajka o dobroj vili* Luke Paljetka gdje se vidi utjecaj usmenih motiva na pisanu književnost: – *Kamo ćeš?* – *upita ga vila.* – *Čeka me moja Princeza – odgovori joj mladić.* – *Moram je spasiti; ubiti zmaja provaliti vrata, popeti se na kulu, razvaliti katanac, uzeti je u krilo, ukrasti je iz dvorca, pobjeći s njom na konju, oženiti se njome, i imati mnogo mnogo, mnogo djece – zadihano joj objasni on.*<sup>30</sup> Na Cresu vjeruju da se u borbu sa *zmajem* mogu upustiti samo dva čovjeka, moglo bi se reći jedan božji i jedan narodni – sv. Juraj i Kraljević Marko<sup>31</sup> dok u Konavlima narodna legenda kaže da je Đuro obećao izbaviti kraljevu kćer od *zmaja*, samo ako pređu na kršćansku vjeru na što je kralj pristao.<sup>32</sup> Međutim, Radoslav Katičić u članku *Ljuta zvijer* govori o borbi slavenskih poganskih bogova i to Peruna, vrhovnog boga, boga gromovnika, i Volosa/Velosa, stočarskog boga i boga dobrobiti, kojega se, među ostalim, povezuje i sa *zmajevima* – Perun (Grom) ubija svog protivnika Volosa koji se javlja i u liku *zmaja* i u liku *ljute zvijeri*. S obzirom da ga se povezuje s bogatstvom, lužički Srbi razlikuju „novčanog“, „mliječnog“ i „žitnog zmaja“. *Zmaj*, koji se smatra kao vrsta nečiste sile, može se pojavljivati i kao medvjed, a povezuje ga se i sa *zmijom* koja ima medvjedu glavu, ali i s *vragom* kada ga se smatra vladarom

<sup>29</sup> Prema: Marijan Stojković, „Čudo od kokota“, u: *ZbNŽO*, knj. 28., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1931., str. 90.

<sup>30</sup> Ivica Matičević (ur.), nav. dj., str. 93.

<sup>31</sup> Prema: Andrija Bartulin, nav. dj., str. 272.

<sup>32</sup> Prema: Vid Vuletić Vukasović, „Narodne legende“, u: *ZbNŽO*, knj. 29., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1934., str. 208-9.

podzemnoga svijeta. Katičić traži vezu takve zvijeri i s antičkim motivom u *Ilijadi*. Riječ je o čudovištu Himeri koja je sprijeda bila kao lav, straga kao velika *zmija*, a središnji je dio nalikovao na kozu. Poput *zmaja* i ona je strašno „duhala silu plamenog ognja“.<sup>33</sup> O božanskom dvoboju u slavenskim predajama Katičić govori i u *Božanskom boju* navodeći pri tome bjeloruski primjer predaje o Perunu koji ubija *zmaja*, ali njezinu verziju u kojoj gromovnik ubija *vraga*, „zločudnog natprirodnog protivnika koji je mnogo otrcaniji od *zmaja*“. Nakon ubojstva *zmaja/vraga* kiša je padala danima (sve dog ga nisu pokopali). Prirodni elementi koji se vezuju uz *zmaja* su zemlja i voda; njegova je dakle močvara iz koje dolazi i u koju se vraća, on je gospodar podzemlja te ga stoga treba pokopati kako bi se smirio pod zemljom. Osim u slavenskoj mitologiji ubojstvo *zmaja*, odnosno *zmije* od strane božanstva nalazi se i u grčkoj mitologiji gdje Apolon ubija *zmiju/zmaja* Pitona koji je ležao u špilji na vodi.<sup>34</sup>

Brojni slikovni prikazi *zmaja*, kao i opisi u pričama slikovito dočaravaju to biće – najčešće je ono veliko, krilato i s pandžama. Stanovnici Cresa vjeruju da je prije više bilo strašnih stvorenja koja su, kako oni kažu, ličila pola na miša, pola na pticu<sup>35</sup> dok u Loboru drže da je riječ o velikoj krilatoj životinji što leži pod zemljom, pri čemu je glava pod jednim, a rep pod drugim brijegom, a vani ga može izvesti samo „černi dijak“. Kada ga izvede, *poznoj* leti po zraku i miješa vjetrove.<sup>36</sup> Od toga vjerojatno potječe i vjerovanje da na *zmaju* jašu *popovi* koji prave tuču (Retkovci). U Varaždinu također postoji vjerovanje u *zmaja* kojemu je glava pod pavlinskom crkvom, a rep pod starim gradom. Oni vjeruju da je Varaždin pogodio potres zato što je *zmaj* zamahao repom zbog njihovih grijeha<sup>37</sup> što ga dovodi u vezu s krćanskom tematikom – kazna za počinjeni grijeh. *Zmaj* se spominje i u jednoj od šala što ih je Ivanišević zabilježio u Poljicama (*Zmaj u vršvi*), a govori o Trogiranima koji su uhvatili hobotnicu uvjereni da je riječ o *zmaju* koji će im razoriti grad.

*Zmaj* nije nepoznat niti narodnoj pjesmi. Prikazan je kao i u većini vjerovanja i priča – on leti, ima krila i krađe djevojke, uglavnom kraljeve kćeri. Jedna takva narodna pjesma zabilježena je u Duvnu:

<sup>33</sup> Radoslav Katičić, „Ljuta zvijer“, u: *Filologija*, 49, Zagreb, 2007., str. 90-1, 94, 110.

<sup>34</sup> Prema: Radoslav Katičić, „Božanski boj“, u: *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Ibis grafika - Katedra čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga - Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008., str. 182-185, 193, 220.

<sup>35</sup> Prema: Andrija Bartulin, nav. dj., str. 272.

<sup>36</sup> Prema: Josip Kotarski, nav. dj., str. 52.

<sup>37</sup> Prema: Ante Šimčik, „Uz veliki zagrebački potres g. 1880“, u: *ZbNŽO*, knj. 29., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1933., str. 238.

*Zmaj prileti s mora na Dunavo,  
Zmaj pronese pod krilom divojku,  
A pod drugim ruvo divojačko.  
Čudna zmaju žeđa dosijala,  
Pa zmaj pade za goru na vodu,  
Al na vodi carski delibaša,  
Pa besidi carski delibaša:  
„Oj bora ti, kićena divojko,*

*Čijeg li si roda i plemena,  
Čijeg li si roda i plemena,  
Vele li si roda gospodskoga? “  
Divojka mu riči progovara:  
„Kad me pitaš, da ti pravo kažem,  
Ja sam ćerka cara stambolskoga,  
Seka lipa Učuglić vezira,  
Virna ljuba zmaja žestokoga.”<sup>38</sup>*

Nerijetko se ljudske osobine izražavaju preko osobina životinja, ovdje *zmaja* i *aždaje*. Takav način oblikovanja lika vidljiv je u narodnim pjesmama iz Duvna:

1.

*U mog dragog ružnu kuju kažu,  
Svekrvicu, vruću žeravicu,  
Dvi jetrve, dvije plaje vode,  
Dva divera, dva mača plamena,  
Svekra babu, zmaja ognjenoga.<sup>40</sup>*

2.

*Dvi aždaje goru priletiše,  
Ter hrvatsku zemlju porobiše:  
Od Požege paša Ibrahimе,  
Od Bihaća silni Mustaj-beže.<sup>39</sup>*

Ovisno o kraju iz kojega potječe vjerovanje, ovo biće javlja se pod različitim nazivima (*zmaj*, *aždaja*, *ala*, *pozoj*), a gotovo uvijek je riječ o istom biću. Međutim, s tim se ne slažu Zaostrožani. Oni razlikuju *zmaja* i *aždaju*. Zmaj odgovara dosadašnjim vjerovanjima da krađu djevojke i odvođe k sebi dok *aždaje* drže znatno gorim od *zmajeva* jer oni jedu ljude. No, i po pitanju *zmajeva* razlikuju se od dosadašnjih vjerovanja; oni ga drže za *zmijskog kralja* koji ima krunu na glavi.<sup>41</sup> Nada Milošević-Đorđević također razlikuje ta bića – *zmaja* drži dobronamjernim mitskim bićem koje se često identificira sa *zmij-skim carem*, a bori se s *alama* koje vode gradonosne oblake te održavaju vezu s lijepim i mladim ženama. *Ala* je prema tome ljudožder, proždrljivo i nesito krilato biće koje može postati preobraćenjem od *zmije* starije od sto godina ili od mrtvaca, a svojstvena mu je sposobnost metamorfoze dok je *aždaja* krilato demonsko biće s više glava koje ima također mogućnost metamorfoze; čuvar je voda i zabranjenih prostora, javlja se u predajama, bajkama, lirskoj i epskoj

<sup>38</sup> Stojan Rubić, „Narodne pjesme. (Duvno u Bosni)“, knj. 23., str. 241.

<sup>39</sup> Stjepan Banović, „O nekim historičkim licima naših narodnih pjesama“, u: *ZbNŽO*, knj. 25., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1921., str. 92.

<sup>40</sup> Stojan Rubić, „Narodne pjesme. (Duvno u Bosni)“, u: *ZbNŽO*, knj. 24., JAZU, Zagreb, 1919., str. 313.

<sup>41</sup> Prema: Stjepan Banović, „Vjerovanja. (Zaostrog u Dalmaciji)“, knj. 23., str. 213.

poeziji. Putem pojmovne analogije povezuju je sa *zmijom* – u srednjovjekovnoj srpskoj književnosti *aždaja-zmija* je bila simbol turskog zla.<sup>42</sup>

### 1.2.1. Motiv *zmaja* u pričama

Najveći broj narodnih priča s motivom *zmaja* zabilježio je Tadija Smičiklas u osječkoj okolini. Motiv *zmaja* koji krađe djevojke ili blago koje u blizini pase čest je motiv, npr. u narodnoj priči *Kraljeva kći*. Spašavanje triju kraljevih kćeri javlja se u priči pod br. 1 što ju je zabilježila Milena Papratović u okolini Đakova.<sup>43</sup> Naime, tri dana za redom iz vode izlazi po jedna *aždaja*, svaki put s jednom glavom više, a svladava ih kraljev sin uz pomoć psa. U priči *Petero braće zmaj* je braći oteo sestru koju oni nastoje vratiti pomoću vještina koje posjeduju. Priča *Očinja vid* govori o braći koja traže očev vid. *Zmaj* u borbi s najmlađim bratom zamoli za život te mu reče kako da ocu povрати vid s obzirom da mu ga je on uzeo, ali ga brat, nakon priznanja što je učinio, ubija kao i njegovu trudnu ženu i njihovu djecu te spašava djevojku koju je *zmaj* oteo. Motiv davanja kćeri onome tko prvi naiđe te ponovna potraga braće za sestrama vezana je uz pojedine životinje pa tako i *zmaja*. U priči iz đakovačke okolice otac je na samrtnoj trojici sinova zamolio da svoje tri sestre dadu onome tko dođe prvi po njih. Kada je došlo vrijeme, dva starija brata su se protivila, a mlađi ih je dao *zmaju*, orlu i sokolu. U ovoj priči o *zmajevima* se ne govori kao o jednom, dva ili tri, već o *sedam stotina zmajeva* koje *zmaj* obećava poslati mlađem bratu u pomoć.<sup>44</sup>

U obradi *zmije* kao demonološkog oblika spomenut je motiv *zmije mladoženje*. S obzirom da se *zmija* i *zmaj* nerijetko dovode u svezu, analogna tomu je i činjenica da postoji i *zmaj mladoženja* koji je prije ulaska u ložnicu svlačio košulju te se pretvarao u mladića koji je bio kralj (*Zmaj i zlatokrila ribica*). Međutim, djevojčina majka spaljuje zmajevu košulju te im on proriče nesreću.

### 1.3.1. *Orbo (orko) i mrak*

U području Vrgorca puk smatra da je riječ o nekakvu magarcu kojega ne može svatko vidjeti, a koji se nekad javlja sićušan kao mačka, a nekada velik kao najveći brijeg. Kada ga netko uzjaši, on se pretvori u nešto nalik brijegu i odnese ga na posve drugo mjesto; moguće ga je zamoliti da ga vrati na

---

<sup>42</sup> Prema: Nada Milošević-Đorđević, „Ala“, „Aždaja“, „Zmaj“, u: nav. dj., str. 11., 19., 280.

<sup>43</sup> Milena Papratović, Narodne pripovijetke iz okolice Đakova s komentarima i poredbenim pregledom, *ŽbNŽO*, kn.32, sv.2, JAZU, Zagreb, 1940.

<sup>44</sup> Isto.

mjesto odakle ga je i odnio.<sup>45</sup> Ovo biće nije prikazano u potpuno negativnom smislu – čovjeku može napakostiti, ali mu neće učiniti zlo. Vjerovanje u *orba* nalazi se i u Zaostrogu gdje narod drži da je riječ o *vragu* pretvorenom u magarca kojeg čovjek katkad može naći noću na raskrižju i uzjahati ga, ali će ga on odnijeti gdje ga bude volja. Nosati ga može do prvih pijevaca kada ga zbači sa sebe ili ostavi na vrh brda i nestane.<sup>46</sup> Posve treće vjerovanje zabilježeno je u Bukovici gdje narod smatra da *orko* postaje od *smetjišta* koje se nedjeljom nosi na đubranik (kuća očišćena petkom). Iz *smetjišta* izlazi magarac ili ždrijebe koje se poslije može vidjeti noću na cesti gdje leži ili pak pase uz put, a ljude ostavlja na nekoj od velikih visina kao što su npr. zvonik crkve ili visoko stablo. Također vjeruju da se *orko* najčešće sam podvuče pod čovjeka, pa čak i da kumuje s *vukodlacima*.<sup>47</sup> *Orko* u Brestu nije specifično određen kao magarac. Prema vjerovanju on će odnijeti samo dijete i seljaka te ga ostaviti na nekom visokom mjestu, ali nerijetko malo dijete vraća u blizinu mjesta odakle ga je uzeo. Moguće se je obraniti zamjenom cipela na nogama kada putnika počne obuzimati malaksalost.<sup>48</sup> Vjerovanje u ovo biće (*manjimorgo*) Ivanišević je zabilježio u Poljicama, ali nam o njemu ne daje nikakve podatke osim da je riječ o biću sličnom *smetinjaku* te da se pretvara u svaku životinju.<sup>49</sup>

Ovo se biće u nekim krajevima javlja pod nazivom *mrak* i njegovim izvedenicama pri čemu se po svojim osnovnim karakteristikama ne podudara u potpunosti s *orbom* iako ih proučavatelji drže za jedno biće. Na otoku Krku vjeruju da je riječ o gorostasu koji donosi zlo onome tko prođe ispod njega te da krade djecu i odnosi ih daleko od kuće<sup>50</sup> dok na Cresu drže da čovjeku neće nauditi, osim ako se ne ruga s njim. Tada se čovjeku uplete među noge, počne rasti i dobivati oblik mačke, psa, konja, koze, vola ili čovjeka te onoga tko ga zadirkuje ostavi na visokom stablu ili pak zvoniku.<sup>51</sup> Gospićani vjeruju u veliku moć *mraka*. On ne smije doći na pranje ili ruho djeteta te se stoga roba, kao i dijete, mora unijeti u kući prije mraka (slično vjerovanje zabilježeno je u Brestu). Dijete ne smije noću biti vani jer mu *mrak* može uzeti vid, ruku, nogu ili oboje, odnosno neće njima moći micati. Djetetov zub ne smije se bacati, već dijete noću mora *mraku* samo baciti zub preko kuće, a on će mu

<sup>45</sup> Prema: Ivan Ujević, „Orbo (orko). (Vjera u osobita bića)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 228-9.

<sup>46</sup> Prema: Stjepan Banović, „Vjerovanja. (Zaostrog u Dalmaciji)“, knj. 23., str. 198.

<sup>47</sup> Prema: Vladimir Ardalić, „Orko. (Bukovica u Dalmaciji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 25., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1924., str. 383.

<sup>48</sup> Prema: Jakov Mikac, nav. dj., str. 200.

<sup>49</sup> Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2., str. 269.

<sup>50</sup> Prema: Ivan Milčetić, „Mrak i bučan. Otok Krk (Vjera u osobita bića)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 227.

<sup>51</sup> Prema: Andrija Bartulin, nav. dj., str. 271.

dati drugi.<sup>52</sup> Ovome vjerovanju slično je ono u Samoboru, osim što vjeruju da postoji način kako se riješiti *mračnjaka* – kada se pođe spavati u vreću se stavi imela te se pokrije s tim, a dobar je i drač.<sup>53</sup> U Kastavu vjeruju da nije riječ o čovjeku već biću s velikim nogama i bez obraza. Nemoguće ga je čuti zato što hoda nečujno poput sjene.<sup>54</sup>

#### 1.4. CRNI OVAN I ZELENİ KONJ

Određena bića javljaju se samo sporadično, ali kada se pojave ostavljaju upečatljiv dojam kao što je to riječ s *crnim ovnom* za kojega se vjeruje da čuva novac što gori – čovjeku se ništa neće dogoditi ako na to mjesto baci posvećenu sol moleći *Očenaša*.<sup>55</sup> O *crnom ovnu* govori i priča *Ovan iz jezera* u kojoj *ovan* iskače iz jezera i oploduje šest ovaca, a iduće godine iskače iz vode te odvodi šest crnih janjaca.<sup>56</sup> Ova simbolika brojeva i boje u crnogorskoj priči ukazuje na vezu *crnog ovna* i *vraga*. Nešto slično se događa i u priči *Vražje jezero* gdje iz vode iskače *zeleni konj* i oploduje kobilu vojvode Momčila koja će oždrijebiti Jabučila – krilatoga konja. Jezero od kuda *zeleni konj* iskače crno je i stravično kao i u priči o *crnom ovnom* što i ovu priču dovodi u vezu s *vragom*.<sup>57</sup>

### 2. KRŠĆANSKA BIĆA DOBRA I ZLA

Vjerovanje u *anđele* i *vraga* pristiglo je tek s kršćanstvom, a prema vjerovanju u Hrvatskoj i Srbiji svakom su čovjeku rođenjem dodijeljeni po jedan *anđeo* i *đavao*.<sup>58</sup> Jedan od najvećih demonologa 20. stoljeća Egon von Petersdorff smatra da čovjekov razum nije sposoban stvoriti si predodžbu o nekom bestjelesnom duhu kao što su to *anđeli* i *demoni* te da za njih znamo jedino iz Božje objave, a sve nadnaravne istine koje nije moguće obuhvatiti razumskim moćima, ponudio ih je Bog čovjeku na „vjerovanje“. *Anđeli* su stvoreni u množini jer „jednost“ pripada samo Bogu, a raspoređeni su prema rangu što je prisutno i kod *palih anđela* (*đavo* i ostali *demoni*) koje je Bog

---

<sup>52</sup> Prema: Mijo Biljan, „Mrak“, u: *ZbNŽO*, knj. 17., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1912., str. 375.

<sup>53</sup> Prema Milan Lang, Samobor, knj. 19, sv.1, 145-6

<sup>54</sup> Prema: Ivo Jardas, „Kastavština. (Zmamorija)“, knj. 39., str. 106.

<sup>55</sup> Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 134.

<sup>56</sup> Prema: Mićun M. Pavićević, „Crnogorske priče“, u: *ZbNŽO*, knj. 28., sv. 2., Zagreb, JAZU, 1932., str. 131-2.

<sup>57</sup> Prema: Mićun M. Pavićević, „Etiologičke priče iz Crne Gore“, u: *ZbNŽO*, knj. 30., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1936., str. 177.

<sup>58</sup> Prema: Edmund Schneeweis, nav. dj., str. 51.

stvorio kao dobre, a koji su postali zli.<sup>59</sup> Koliko je zastupljeno vjerovanje u spomenuta bića na južnoslavenskom prostoru (naročito na hrvatskom) te kojim biću narod pridaje više pažnje, vidjet će se kroz različite segmente života kao i kroz zastupljenost u pojedinim književnim vrstama.

## 2.1. *Anđeo*

*Anđeli* se rijetko spominju u sklopu vjerovanja; uglavnom je riječ o njihovoj pojavljivanju u molitvama, crkvenim i svetačkim pjesmama, starim glagoljskim rukopisima što ih donosi Strohal, dok se u pričama spominju znatno rjeđe nego li njihova suprotnost (*vrag*) te ih se uglavnom vezuje uz kraće epizode. Jedna od priča u kojoj je *anđeo* glavni lik je priča *Anđel na zemlji* (Šušnjevo Selo u Hrvatskoj) ispričana u povodu smrti jedne žene, a govori o *anđelu* koji nije htio djeci uzeti majku na samrtnoj postelji zato što mu je bilo žao djece. Zbog toga ga je Bog bacio na zemlju na kojoj je morao biti sve dok se tri puta ne nasmije.<sup>60</sup> Ivanišević *anđele* stavlja u skupinu stvorova nalik ljudima. Prema njegovu mišljenju Poljičani vjeruju da je Bog stvorio *anđele*, a one koji su htjeli vladati bacio u jamu „900 milijuna milijuna duboku a 900 milijuna milijuna široku“. Oni *zli anđeli* koji su se našli na zemlji napastuju ljude i vode ih u napast i zlo, a svi *zli duhovi* tvrde da su od Kainove krvi.<sup>61</sup>

*Anđeli* kao dobra nebeska bića i zaštitnici ljudi nalaze se u jednoj omišskoj pjesmi koju donosi Kuba (1). Ponekad se osobine *anđela*, kakve čovjek zamišlja da posjeduju takva bića, pridaju osobama koje volimo. U pjesmama se nerijetko tako oslovljavaju mladić i djevojka, a jedna takva pjesma zabilježena je u Imotskom (2). Povezanost *anđela* i neba vidljiva je u trećem primjeru u pjesmi iz Šibenika:

| 1.                                                                                                                              | 2.                                                                                                                                                       | 3.                                                                                                                               |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| (...) <i>Ako si legla spat,</i><br><i>Bila ti lahka noć!</i><br><i>Anđeli od raja</i><br><i>Bili ti na pomoć.</i> <sup>62</sup> | (...) <i>spavaj, spavaj, anđeliću,</i><br><i>Spavaj, spavaj, do zore!</i><br><i>Zora će te probuditi,</i><br><i>Dragi će te poljubiti.</i> <sup>63</sup> | <i>Lipost tvoju ugledala,</i><br><i>S neba anđela,</i><br><i>Sama sobom besidila,</i><br><i>Bila vesela (...).</i> <sup>64</sup> |

<sup>59</sup> Prema: Egon von Petersdorff, *Demoni, vještice, spiritisti: sve o postojanju i djelovanju mračnih sila*, Split, Verbum, 2001., str. 21., 32., 40.

<sup>60</sup> Prema: Juraj Božičević, „Anđel na zemlji“, u: *ZbNŽO*, knj. 25., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1921., str. 192.

<sup>61</sup> Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2, str. 254.

<sup>62</sup> Ljudevit Kuba, „Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji“, u: *ZbNŽO*, knj. 3., JAZU, Zagreb, 1898., str. 171.

<sup>63</sup> Isto, str. 171.

<sup>64</sup> Isto, str. 182.

### 2.1.1. Sudar dobra i zla, *anđela* i *vraga*

Sudar dobra i zla ostao je do danas zabilježen u različitim segmentima života, a težnja je uvijek ista – pobjeda dobra nad zlom. Na sv. Nikolu, prema običaju koje bilježi Horvat u Koprivnici, „vrag“ zločestu djecu bilježi u svoju knjigu, veže ga lancima i stavlja u koš što ga nosi na leđima, a „anđeo“ dobru djecu bilježi u biskupovu knjigu.<sup>65</sup>

*Anđeo* i *vrag* kao suprotnosti jedno drugom nalaze se i u dječjim igrama. Josip Lovretić u Otoku je zabilježio igru „cim cime – drm drme“: (...) *Anđeo* rekne koju stvar. Ako pogodi koga, – onaj ide s anđelom, a *vrag* dolazi, da s babom divani. Ako ne pogodi, sklone se anđeo bez diteta, a *vrag* dolazi i razgovara s babom (...). Kada pokupe svu dicu, koju anđeo, koju *vrag*, onda baba opet skupi svu dicu oko sebe, da ji spasi od vraga.<sup>66</sup> Milan Lang u Samoboru bilježi sličnu igru nazivajući je „Farbice“, samo što umjesto babe „gospodar“ daje imena djeci, a *anđeo* i *vrag* (svi su djeca) pogađaju imena.<sup>67</sup> Suprotstavljanje dobra i zla vidljivo je i u pričama, npr. u priči *Dva frentara* u kojoj se javljaju „anđeo“ i „vrag“, ali u obliku žabe (*vrag*) i pauka (*anđeo*).<sup>68</sup>

## 2.2. *Vrag*

Vjerovanje u postojanje *vraga* toliko je rašireno da ga se može pronaći u svim segmentima života, a ne samo u crkvenim tekstovima; javlja se u usmenim predajama, bajkama, pjesmama, igrama, kletvama..., a nadasve u poslovicama. Nada Milošević-Đorđević smatra da ulogu u rasprostranjivanju njegova lika igraju *Biblija* i apokrifna književnost kao i „višeslojna usmena tradicionalna vjerovanja“. Pripada mu i uloga stvaranja svijeta i životinja na zemlji, a u bajkama se javlja češće kao epizodna ličnost u vidu personificiranog zlog duha. U šaljivim i legendarnim pričama mahom je simpatična ličnost zbog svog neuspješnog druženja s ljudima koji mu uvijek podvaljuju (internacionalni krug priča o glupom đavlu).<sup>69</sup> U *Zborniku* je zabilježeno mnoštvo takvih primjera, ali ih zbog opsežnosti nije moguće sve navesti. *Vraga* se povezuje i u pričama s „bajanjem“, npr. ako je lonac prazan ne smije preko noći ostati otklopljen zato što će u njega *vrag* zavirivati,<sup>70</sup> a brojni su primjeri s

<sup>65</sup> Prema: Rudolf Horvat, „Koprivnica u Hrvatskoj. (Narodna vjerovanja s bajanjem)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 245.

<sup>66</sup> Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 59.

<sup>67</sup> Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 18., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1913., str. 245.

<sup>68</sup> Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 82.

<sup>69</sup> Nada Milošević-Đorđević, „Đavo“, u: nav. dj., str. 71.

<sup>70</sup> Prema: Rudolf Horvat, „Koprivnica. (Narodna vjerovanja s bajanjem)“, knj. 1., str. 253.

upozorenjem pravilnog izgovaranja molitvi. Molitva za umirućeg koju navodi Smičiklas ne smije se pogriješiti zato što *koliko se god puta pogrieši, toliko se „novih vrazi u paklu učini“*.<sup>71</sup> Često se javlja i u poredbama, npr. iz Crne Gore: *Crn ka đavo, Grdan ka vrag, Mučan ka đavo, Pogan ka đavo*.<sup>72</sup>

*Đavo* se javlja i u prenesenom značenju u pjesmama, npr. u pjesmi koju djevojke pjevaju udvaračima (1) ili pak u pjesmi koju mladići pjevaju djevojkama (2):

1.  
*Skoči, curo, skočide,  
Ne stidi se gospode (...).  
Gospoda su đavoli  
Ko i naši paori.*<sup>73</sup>

2.  
*Oj Marice, malena curice,  
Jesi mala, al si puna đavla:  
Primamila b' popa od oltara,  
Kamo l' ne bi iz šume sviñara.*<sup>74</sup>

Povezuje ga se, kao i *malića* i *zmaja* s jajetom crne kokoši. U Otoku postoji priča o traženju djeteline s 4 lista i *vragu* koji se izlegao iz jajeta crne kokoši pa je pošao po naredbi u potragu za djetelinom. U istoj toj priči spominje se i vragova žena za koju se mladić treba oženiti. Međutim, *vrag* je nadmudren, djetelina spaljena, a *vile* su isprebijale *vraga* i njegovu ženu.<sup>75</sup> Sličan motiv javlja se u njemačkoj usmenoj književnosti gdje se iz sedmog jaja crne kokoši nakon sedam dana izleže *vražić* koji će čovjeku služiti u zamjenu za dušu, ali i u Bosni gdje drže da se iz jaja, kojeg je snio pijevac nakon dvadeset godina i koje je nošeno četrdeset dana pod lijevim pazuhom, može izleći *đavao* koji bi vlasniku nabavio sve što poželi.<sup>76</sup>

## 2.2.1. Motiv *vraga* u pričama

Priče koje govore o borbi između Boga i *vraga* uvijek završavaju pobjedom dobra i nadmudrivanjem *vraga*. *Vrag* je, uz Boga, glavni akter u priči *Kako je postala zemlja* koju je Mijo Biljan zabilježio u Gospiću. U pričama se javlja u različitim oblicima. Boranić navodi knjigu Petra Berkea u kojoj on pripovijeda kako su se neki ljudi oslobodili *vragova* i *vještica* moleći se Mariji

<sup>71</sup> Ivan Milčetić (ur.), „Sv. Jakov kraj Bakra u Hrvatskoj. Iz zbirke akademika T. Smičiklasa“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 208.

<sup>72</sup> Mićun M. Pavičević, „Narodna poređenja. (Crna Gora i Dukadin)“, u: *ZbNŽO*, knj. 30., sv. 1, JAZU, Zagreb, 1935., str. 233-36.

<sup>73</sup> Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 97.

<sup>74</sup> Isto, str. 98.

<sup>75</sup> Prema: Josip Lovretić, „Otok. (Narodni život i običaji)“, knj. 7., str. 116.

<sup>76</sup> Prema: Marijan Stojković, nav. dj., str. 92., 94.

Bistričkoj da ih oslobodi.<sup>77</sup> *Vragovi* se u tim pričama javljaju u različitim likovima kao što su pokojni muž, mačak, ptica, medvjed, pas, redovnik, konjanik....; skriva se u konjskoj potkovi ili pak ulazi u čovjeka koji ga se oslobađa molitvom Mariji Bistričkoj. *Vrag* se javlja i kao dječak koji ide po duše onih koji nešto krivo rade (majka kune dijete, čovjek koji se nije prekrstio, svećenik koji leži u naručju svoje kuharice)<sup>78</sup>, kao gospodin, starac i sl.

Veliki broj priča o *vragu* zabilježio je Smičiklas u osječkoj okolici<sup>79</sup>, dok će razmjerno velik broj poslovice u kojima se spominje *vrag* biti zabilježen na prostoru Prigorja<sup>80</sup>, Virja<sup>81</sup> i Istre<sup>82</sup> što ukazuje na mjesta ili područja na kojima je vjerovanje u takva bića izrazito jako. Osim priča koje će ovdje biti spomenute, važno je naglasiti kako se veliki broj priča o *vragu* nalazi u glagoljskim rukopisima što ih je objavljivao Strohal.<sup>83</sup>

*Vrag* se javlja u pričama kao glavni akter nastojeći dobiti ono što želi. Tako u narodnoj priči *Zlatna Mara* *vrag* u čovječjem liku dolazi zaprositi Maru koja se prvotno pristaje udati za njega, a nakon što spozna da je on *vrag*, odbija ga te joj umiru majka i otac, a zatim i ona<sup>84</sup> dok u priči *Otac štel vragu kćer prodati* *vrag* nije uspio sa sobom odvesti kći zato što se djevojka

<sup>77</sup> Prema: Dragutin Boranić, „Vragovi i vještice“, u: *ZbNŽO*, knj. 17., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1912., str. 365.

<sup>78</sup> Prema: Juraj Božičević, „Postanak jedne priče o vragu“, u: *ZbNŽO*, knj. 23., JAZU, Zagreb, 1918., str. 1-4.

<sup>79</sup> Riječ je o narodnim pripovijetkama koje je Smičiklas objavio u *ZbNŽO* (od 15-og do 18-og broja zbornika).

<sup>80</sup> *Vrag ti oči skopal, kaj ne vidiš! Oko dugo zeve, pak ne čuje, unda muž znaženi reći (...) vrag ti vuva zatrdil! Zločestimu ditetu velidu još: to je pravi vrag, - samemu je vragu iz torbe vušlo (...). „Vrag te je dal i stvoril ciganjski, kam ideš? (...) to mu je smrdelo kak vragu temjan (...)“* itd. (Vatroslav Rožić, „Prigorje. (Narodni život i običaji)“, u: *ZbNŽO*, knj. 12., sv. 1. i 2., JAZU, Zagreb, 1907., str. 87., 224., 230., 263., 273.)

<sup>81</sup> *Ače je vrag zel roke, ne noge. Bez glada ili bez vraga nema blaga. Bog da, vrag zeme. Dok krv vri, vrag ne spi. Eto vraga iznenada. Ne mre se služiti Bogu i vragu. Ne ni vrag tak crn, kak je namaljan. To ne bi ni vrag z maslom pojel.* itd. (Pero Lukanec, „Poslovice i fraze (Virje u Podravini)“, u: *ZbNŽO*, knj. 31., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1938., str. 137., 139-40., 151., 153., 172-3., 192.)

<sup>82</sup> *Ča po vragu dojde, po vragu jide. Ki se s vragon uprti, mu je do smrti. Ki vraga jišće, vraga najde. Mali vrag izleže velikoga. On je bija, di ja vrag opanke proda. On zna, di vrag spi. Po vragu je došlo i po vragu je pošlo. Svaka mati odgoji i jeno dite za vraga. Svaka ženska jima jednu dlaku od vraga.* itd. (Stjepan Žiža, „Poslovice i uzrečice iz Istre i sa kvamerskih otoka“, u: *ZbNŽO*, knj. 33., JAZU, Zagreb, 1949., str. 149., 155-6., 158 -60.)

<sup>83</sup> Riječ je prvenstveno o tekstovima zabilježenim u „«Prilike» iz stare hrvatske glagoljske knjige“ (knj. 21., sv. 2.) koje je Strohal prepisao iz djela Zadrana fra Marka Kuzmića, „«Prilike» iz stare hrvatske glagoljske knjige“ (knj. 22.) i „«Prilike» iz stare hrvatske glagoljske knjige. Drugi dio. Prilike iz ostalih zbirki propovijedi 14.-18. vijeka“ (knj. 23.).

<sup>84</sup> Prema: Tadija Smičiklas, „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, u: *ZbNŽO*, knj. 16., sv. 1. i 2., JAZU, Zagreb, 1911., str. 140-1.

stala križati i moliti, ali je zato uzeo oca koji je vlastitom krvlju s njim prije petnaest godina potpisao ugovor o prodaji kćeri.<sup>85</sup> Kao ilustracija što se dogodi kad *vrag* ipak ne dobije ono po što je došao može poslužiti priča *Kako je soldat vraga podbrivao*. Vojnik je *vragu* obećao poći s njim samo ako dozvoli da ga obrije jer u protivnom s ružnim (*vragom*) neće ići – *vrag* pristane, a vojnik mu naredi da donese dasaka i čavala, te ga prevari, zakuca na pod i istuče. *Vrag* mu naposljetku obeća slobodu, dvorac te lijepu djevojku koja je pretvorena u *zmiju*.<sup>86</sup>

Kako izgleda kada se *vragovi* niti sami među sobom ne mogu dogovoriti najbolje prikazuje pripovijetka *Kraljeva kći vještica*. U njoj je, u jednoj epizodi, prikazana svađa *vragova* zato što ne mogu podijeliti „čarobne“ stvari (opanke, šešir, kabanicu i kišobran) pomoću kojih mogu nevidljivi odletjeti gdje god požele. *Vragove* je nadmudrio stari vojnik koji je lovio kraljevu kći te je čarobne stvari uzeo sebi.<sup>87</sup> Gotovo identična epizoda nalazi se u pripovijetci *Đavolica*, u kojoj brat ide u potragu za sestrama što ih je otac prodao za blago i novac. On također sreće *dva vraga* koja se svađaju tko će dobiti čarobni štap, čizme i šešir, a mladić ih nadmudruje govoreći neka dobije onaj tko prije izađe iz vode – *đavoli* skaču u more, a mladić uzima čarobne stvari.<sup>88</sup>

*Vrag* se u crnogorskim pričama javlja uz određene lokalitete koji su po njima dobili ime ili su postali poznati, npr. uz pećinu (*Bučavica*) ili mlin (*Mlin na Bučavici*). U obje priče *vrag* je otjeran bacanjem žeravice u ulice. U priči *Bučavica* pastir Jovan se sa stadom uselio u pećinu za koju se vjerovalo da u njoj žive *vragovi*, ali ga *poglavica đavola* odluči istjerati poslavši mu susjeda koji je bio jedan od njih dok se u priči *Mlin na Bučavici đavo* i Aleksa, koji nije znao za strah, noću strijeljaju pogledom tko će kome prvi nešto nažao učiniti.<sup>89</sup>

Što se dogodi kada pojedinac zatraži pomoć od *vraga*? O tome govori pripovijetka *Vražija pomoć* – čovjek se uvijek molio *vragu* a nikada Bogu; *vrag* mu je doista dao ono što je poželio, ali je i došao po njega.<sup>90</sup> Tematski je zanimljiva i priča iz okolice Zagreba (*Mesari vraga zvali*). Četiri mesara imala su crnu mačku koja im se okotila na mladu nedjelju, a među crnim mačićima je bio jedan mačak. Mesari odluče na raskrižju dozvati *vraga* ne bi li im dao sve što zažele. Međutim, *vrag* im se ukazao u liku koze, a pošto

<sup>85</sup> Prema: Franjo Bučar, „Narodne pripovijetke. (Iz okoline zagrebačke)“, u: *ZbNŽO*, knj. 23., JAZU, Zagreb, 1918., str. 256-61.

<sup>86</sup> Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 80-2.

<sup>87</sup> Prema: Tadija Smičiklas, „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, u: *ZbNŽO*, knj. 18., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1913., str. 144-5.

<sup>88</sup> Isto, str. 145-7.

<sup>89</sup> Prema: Mićun M. Pavićević, „Crnogorske priče“, knj. 28., sv. 2., str. 121-2.

<sup>90</sup> Prema: Tadija Smičiklas, „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, u: *ZbNŽO*, knj. 17., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1912., str. 343-6.

od straha nisu mogli reći što žele, stali su bježati kući. *Vrag* ih je uhvatio te im umjesto novca dao batine.<sup>91</sup> O motivu nagodbe s *đavlom*, koji je čest u usmenim pričama, Petersdorff osvrćući se na današnje doba piše: *Danas još uvijek (ili upravo danas ponovno) ima ljudi koji „stavljaju svoj potpis đavlu“: doduše, ne više s krvlju ni na pisani pakt s đavlom, ali svejedno u potpunosti, slobodnoj voljnoj namjeri (...) kako bi im on ispunio želje koje na normalan način izgledaju nedostizivima.*<sup>92</sup> *Upravo spomenuto potpisivanje krvlju, odnosno potpisivanje određenog dokumenta kao što je krsni list djeteta u zamjenu za bogatstvo često je korišten motiv narodnih priča. Ugovor s đavlom najčešći je u pričama s motivom babe (žene) i vraga te motivom skrivenog u kući.*

### Skriveno u kući

Ovo je jedan od čestih korištenih motiva u pričama o *vragu*. *Vrag* se u njima pojavljuje u ljudskom obliku i zauzvrat za dano bogatstvo od čovjeka traži da mu da ono za što ne zna da ima u kući – dijete. Čovjek koji se dogovorio s *vragom* za dijete saznaje tek povratkom kući kao i činjenicu tko je zapravo njegov „dobročinitelj“. To je vidljivo iz sljedećih primjera koji su zabilježeni u različitim krajevima. U priči *Vrag i ribar* (okolica Osijeka) ribar daje spomenuto obećanje *vragu* koji mu nakon danog obećanja pomaže uloviti mnoštvo ribe koju je ribar morao uloviti za kralja, a dolaskom kući spoznaje da mu je žena rodila sina.<sup>93</sup> U priči *Prodao dušu vragu* (Samobor) siromah sreće *gospodina (vraga)* kojemu se požali na svoje siromaštvo, a *vrag* siromahu obeća novac u zamjenu za ono što ne zna da ima u kući. Međutim, kada je *vrag* došao po dijete, muž je otišao po svećenika pa su dijete krstili. Sin, tek kao svećenik, saznaje da ga je otac prodao *vragu*, odlazi u pakao i od *gospodara vragova* traži knjigu u koju je zapisan kada je kupljen; on mu je dao da ju spali te zapovjedio drugim *vragovima* da takve stvari ne smiju kupovati.<sup>94</sup> Priča *Rabar Matijaš* (Petrijanec) predstavlja svojevrsnu varijantu prethodne priče. Siromah u šumi ponovno susreće *gospodina*, žali mu se na svoje siromaštvo te mu prodaje dijete za novac, naravno nesvjesno, a spoznaja uslijedi kad se povrti kući i zatekne ženu koja je rodila sina. Dijete se na nagovor svećenika školuje za isti poziv te polazi u potragu za krsnim listom što ga je otac potpisao s *vragom*.<sup>95</sup>

<sup>91</sup> Prema: Franjo Bučar, „Narodne pripovijetke. (Iz okoline zagrebačke)“, knj. 23., str. 261-2.

<sup>92</sup> Egon von Petersdorff, nav. dj., str. 111.

<sup>93</sup> Prema: Tadija Smičiklas, „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, knj. 17., sv. 2., str. 356.

<sup>94</sup> Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 52-5.

<sup>95</sup> Prema: Olga Jerman, „Rabar Matijaš. (Petrijanec u Hrvatskoj)“, u: *ZbNŽO*, knj. 21., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1916., str. 140-2.

## Baba i vrag

Uz „skriveno u kući“ ovo je drugi čest motiv u pričama o *vragu*, ali javlja se i u drugim književnim vrstama. A. Duić je u Gorskom kotaru zabilježio zanimljivu anegdotu o babi i *vragu* kojeg ubija sv. Petar na zahtjev Boga. Petar greškom odsijeca i babinu glavu glavu te na nju stavlja vragovu.<sup>96</sup> U priči (*Baba gorša od vraga*) što ju je Strohal zabilježio kod Karlovca gdje se vjekovima već prenosi, *vrag* nije uspio zavaditi ženu i muža koji su trideset godina složno živjeli, ali je to za rukom pošlo babi – muž je na kraju ubio ženu, a baba se prodala *vragu* za nove cipele.<sup>97</sup> U drugoj priči koja nosi isti naslov *vrag* u tri godine nije uspio zavaditi muža i ženu, a baba mu obeća to učiniti za tri dana ako joj da pun lonac novca. Međutim, baba je iskopala jamu, a loncu probušila dno tako da je *vrag* umro ne uspjevši napuniti lonac, ali ju je zato predao drugom *vragu*. Baba je uspjela posvađati muža i ženu u jednom danu – muž je ubio ženu, a njega su zbog tog čina objesili. Kraj se ipak razlikuje od prethodne – *vrag* je uvidio koliko je baba zla te ju je sa sobom ponio u pakao.<sup>98</sup>

Sličan motiv nalazimo u bosanskoj narodnoj pripovijetci *Žena vraga prevarila*. Žena je pustila *vraga* iz boce, ali se predomislila i ponovno ga zatorila zato što mu nije vjerovala da on može stati u tako malu bocu.<sup>99</sup> U narodnoj pripovijetci *Zla žena* muž i žena se nisu slagali oko toga je li trava košena ili strižena. Jednog dana ona upadne u jamu, a muž je odluči izvući tek nakon nekoliko dana. Međutim, umjesto nje izvukao je *vraga* koji ga je molio da ga ne vrati nazad zato što niti on nije mogao izaći na kraj s njegovom ženom; od nje je posijedio.<sup>100</sup> Sličan motiv nalazimo u Valjavčevoj priči *Stara baba gorša od vraga* gdje je *vrag* uzeo babu Magdu koja ga je tukla i mučila. Kada više nije mogao izdržati s babom, poslušao je susjeda te je bacio u jamu, a susjedu dao moć da ga može istjerati iz dvije kraljevske kćeri, a iz treće ne smije kako je bilo i u pripovijetci *Zla žena*.<sup>101</sup> Đakovačka priča br. 25 predstavlja svojevrsnu varijantu pripovijetke *Zla žena*. Riječ je o mužu i ženi koji se nisu slagali te je ona uvijek radila suprotno nego što joj je muž govorio. Kada je upala u bunar iz znatiželje, mužu je bilo drago što je se riješio, a onda se sažalio, ali je umjesto žene izvukao *vraga* koji ga je zamolio da ga ne vraća u

<sup>96</sup> Prema: A. Duić, „Gorski kotar u Hrvatskoj. (Narodna vjerovanja s bajanjem)“, u: *ZbNŽO*, knj. 1., JAZU, Zagreb, 1896., str. 251.

<sup>97</sup> Prema: Rudolf Strohal, „Žena gora od vraga“, u: *ZbNŽO*, knj. 26., sv. 2., JAZU, Zagreb, 1928., str. 371-2.

<sup>98</sup> Isto, str. 372-4.

<sup>99</sup> Prema: Ivan Kasumović, „Esopovska basna grčka i rimska u hrvatskom i srpskom narodnom pričanju“, u: *ZbNŽO*, knj. 19., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1914., str. 19.

<sup>100</sup> Isto, str. 25.

<sup>101</sup> Isto, str. 25.

bunar zato što mu je zlo živjeti s tom ženom te se stao čuditi čovjeku kako je on toliko dugo godina mogao živjeti s njom. Muž se na te riječi predomislio i ženu ostavio u bunaru.<sup>102</sup>

Porijeklo spomenutih motiva, prvenstveno izvlačenja *vraga* iz jame ili bunara, istjerivanje *vraga* iz drugih djevojaka te na kraju i nadmudrivanje samog *vraga* Jagić vidi u jednoj ruskoj i jednoj češkoj pripovijetci te istočnoj priči zabilježenoj u zbirci *Četrdeset vezirova* (najbliža priči *Zla žena*) pri čemu je svima njima izvor u jednoj indijskoj zbirci.<sup>103</sup>

Sam naslov (*Baba gorša od vraga*) je poslovičan te su analogno tim pričama nastale i druge poslovice: *De đavo ne može što svršiti, onđe babu pošalje, Što vrag ne može sam, tu mu zla žena pomogne!*, *Kam vrag nemre, tam babu pošalje!* te *Žena je i vraga prevarila!*<sup>104</sup> U ovo se svakako može uklopiti i sljedeća poslovice u kojoj je vrag žena: *Uzmi vraga radi blaga, blaga nesta, a vrag osta.*<sup>105</sup> koja je odgovor na prijateljev prijedlog da se oženi bogatom ženom. Gotovo identičnu poslovicu bilježi Stjepan Žiža u Istri<sup>106</sup>, ali i Anica Šaulić u članku *Lik žene u narodnim poslovicama*<sup>107</sup>. U zapisima iz Virja u Podravini zabilježeni su također primjeri poslovice i fraza kojima je moguće potkrijepiti tvrdnju o raširenosti ovog motiva.<sup>108</sup> Neke od spomenutih poslovice zabilježio je svećenik Vicko Juraj Skarpa u knjizi *Hrvatske narodne poslovice* (1909.)<sup>109</sup> što svjedoči o ukorijenjenosti spomenutog motiva koji je iz priče prešao u poslovicu.

### 3. Ostala bića

I dok je u *Zborniku* određenim bićima posvećeno više pažnje, neka od bića su s druge strane tek spomenuta ili vrlo kratko objašnjenja. Postoji više razloga tomu, npr. nedovoljno istraženo vjerovanje u određeno biće, nepo-

<sup>102</sup> Prema: Milena Papratović, nav. dj., str. 161-2.

<sup>103</sup> Prema: Vatroslav Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, str. 110.

<sup>104</sup> Farnjo Galinec, „Književno porijeklo nekih hrvatskih narodnih pripovijedaka“, u: *ZbNŽO*, knj. 32., sv.2., JAZU, Zagreb, 1940., str. 72.

<sup>105</sup> Pavlina Bogdan-Bijelić, „Rečenice i pitalice“, u: *ZbNŽO*, knj. 29., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1933., str. 228.

<sup>106</sup> *Ne uzmi vraga radi blaga; blago izgine, a vrag ostane.* (Stjepan Žiža, „Poslovice i uzrečice iz Istre i sa kvarnerskih otoka“, knj. 33., str. 157.)

<sup>107</sup> *Uzeh vraga radi blaga;*

*Blago propade a vrag ostade.* (Anica Šaulić, „Lik žene u narodnim poslovicama“, u: *ZbNŽO*, knj. 45., JAZU, Zagreb, 1971., str. 682.)

<sup>108</sup> *Baba je gorša i od vraga. Baba je i vraga vkanila. Baba je tri dana stareša od vraga.* (Pero Lukanec, nav. dj., str. 138.)

<sup>109</sup> *Gdje vrag ne može svršiti posao, onamo babu pošalje. Uzmi vraga zarad blaga; blaga nesta, a vrag osta. Žena je i vraga prevarila.* (Vicko Juraj Skarpa, *Hrvatske narodne poslovice*, Genesis, Zagreb, 2004., str. 33., 312., i 317.)

znavanje toga bića na širem prostoru, njegovo ne bilježenje smatrajući da nije toliko relevantno poput bića rasprostranjenih na širokom prostoru i sl. Riječ je o bićima nalik čovjeku, životinji, ali i duhovima koji svojim izgledom ili karakteristikama podsjećaju na nešto demonološko/mitsko. Riječ je nerijetko o bićima koji su zastupljeni samo u određenom kraju ili kod određenog naroda. Osim o bićima s karakterističnim demonološkim izgledom, u većini krajeva govori se i o ljudima koji pogledom bacaju uroke.

*Rza* i *gus* su stvorenja poznata su samo u Prigorju. *Rza* podsjeća izgledom na janjca ili škopca, živi u grmlju i izlazi samo noću. Često plaši djecu, ali vjeruju da nikome ništa našao neće učiniti. *Gus* je dug i velik kao zmija, a glava mu je slična psecoj. Za razliku od *rze* koja je miroljubiva, on napada krave u šumi omotavajući im se oko noge.<sup>110</sup> Ovo biće nekim svojim osobinama podsjeća na već spomenutog *kravosasa*.

*Žaba krastača* je jedno od stvorenja kojih se narod boji. On vjeruje da je riječ o *vještici* te je zbog toga nastoji ubiti i to na sličan način kako su činili s *vukodlacima* – probadanje šiljatim kolcem.<sup>111</sup>

Određenim životinjama ljudi pridaju čarobnjačke moći, a među njima je i *vuk*. Zovko u Bosni bilježi vjerovanje da vuk može, kako oni kažu „opshiriti i zasjeniti“ čobanicu slamkom koja mu se nalazi u šapama. Zanimljivo je i vjerovanje u biće pod imenom *zvjerka*. Riječ je o životinji koja je prenosila ljude velikom brzinom s jednog kraja svijeta na drugi, ali nakon četvrtog puta što im je utekla nisu je više nikada uspjeli uloviti.<sup>112</sup>

O *Norinom kralju* iz *Zbornika* ne saznajemo gotovo ništa. Zna se samo da ljudima donosi nevolju, tj. kada se pojavi ljudima će usjeve uništiti tuča ili žega.<sup>113</sup>

*Tokmabbabe* su četiri babe od kojih svaka stoji na svojoj strani i udara velikim maljem (tokmak) dok se ne sretnu na sred svijeta, a onda se vraćaju natrag poput raka i to isto čine uvijek iznova.<sup>114</sup> U Samoboru pak govore o *kvatrima* koji hodaju po svijetu i drže svijet.<sup>115</sup>

Vjerovanje u zle moći *mrtvaca* zabilježio je Smičiklas. Riječ je o mrtvacu što je oživio i kojega se odmah mora pokopati zato što će u protivnom spaliti sve kuda pogleda.<sup>116</sup> On prema tome postaje demonsko biće s nadnaravnim moćima, a podsjeća na *vukodlaka*.

<sup>110</sup> Prema: Vatroslav Rožić, nav. dj., str. 100.

<sup>111</sup> Prema: Dragutin Hirc, „Što priča naš narod o nekim životinjama“, knj. 1., str. 24.

<sup>112</sup> Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 118-9., 131.

<sup>113</sup> Isto, str. 142.

<sup>114</sup> Isto, str. 149.

<sup>115</sup> Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 146.

<sup>116</sup> Prema: Ivan Milčetić (ur.), „Sv. Jakov kraj Bakra u Hrvatskoj. Iz zbirke akademika T. Smičiklasa“, knj. 1., str. 210 –11.

U *čertane* i *repače* vjeruju samo u Poljicima. *Čertanima* smatraju ljude koji imaju mogućnost da nešto nestane ispred njih, ali da to i povrate dok *repačima* smatraju one koji se rode s repom i drže ih izrazito snažnim ljudima.<sup>117</sup>

*Morski ljudi* se spominju samo u Loboru. Riječ je o veoma velikim ljudima koji noću izlaze iz mora noseći sa sobom kamen što svijetli. Vjerovanje govori da će onaj tko se domogne toga kamena uvijek biti sretan.<sup>118</sup>

Rožić u Prigorju bilježi vjerovanje u *rojenice* i *vražića*<sup>119</sup> koji se spominju samo u njegovu prinosu. Podaci o njima su uglavnom nedostatni za pretpostavku o kakvim je bićima doista riječ. *Rejenice* prema njegovu zapisu nije nitko vidio, ali za njih znaju stare žene. *Tentacija/beštija/vražić* je dječak od tri ili četiri godine koji se upušta u razgovor s onima koji ne znaju moliti i prekrížiti se.

Ivanišević u Poljicima bilježi bića koja također ne nalazimo na drugim mjestima: *divljeg čovjeka*, *irudicu*, *ovsara*.<sup>120</sup> Ova bića su, kao i kod Rožića, gotovo nejasna. *Divlji čovjek* živi u špiljama i hrani se ljudima što nas iznova podsjeća na već spominjani antički motiv jednookog diva Polifema. Za *irudicu* vjeruju da je zla žena koja šeće po oblacima u vrijeme nevremena i grmljavine, a tamo gdje padne to mjesto pogodi tuča. Spomenuto obilježje *irudica* asocira na obilježja *vještica* i njihovo pravljenje tuče. Dragić *irudice* opisuje kao demonološka bića koja su predvodila nevrijeme te napominje da je priča o *irudicama* nestalo, ali da su još uvijek sačuvane molitve protiv njih.<sup>121</sup> Za *ovasara* Ivanišević kaže da je nakaza u ljudskom liku, velika koliko dub. Ovo biće asocira na *diva*, ali nema jasne naznake da je doista riječ o njemu s obzirom na vrlo kratak zapis.<sup>122</sup>

Kod muslimana u Bosni i Hercegovini postoji vjerovanje u *zduhe*. Snažan vjetar koji dolazi s prašinom prema njihovom vjerovanju nije vjetar, već *zdusi* nalik vjetru pa kažu: *Tu im je vražje leglo*. Smatraju da ljudi od tog „vjetra“ mogu oboljeti.<sup>123</sup> Nešto slično bilježi Horvat u Koprivnici – vjetar nastaje puhanjem „osuđenih i zakletih ljudi“. <sup>124</sup> U Crnoj Gori vjeruju u *zduhača*, duha koji se bori „perima lista“ i sitnim drvenim ljuščicama što ih vjetar može ponijeti. Riječ je o dobrom duhu koji je blagoslovljen i koji se rađa u bijeloj košuljici koju je potrebno ušiti u „sahtijan“ tako da je uvijek nosi sa

<sup>117</sup> Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2, str. 227.

<sup>118</sup> Prema: Josip Kotarski, nav. dj., str. 51-2.

<sup>119</sup> Prema: Vatroslav Rožić, nav. dj., str. 99.

<sup>120</sup> Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2, str. 267-8.

<sup>121</sup> Prema: Marko Dragić, nav. dj., str. 439.

<sup>122</sup> Prema: Frano Ivanišević, „Poljica. (Narodni život i običaji)“, knj. 10., sv. 2, str. 267-8.

<sup>123</sup> Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 137.

<sup>124</sup> Prema: Rudolf Horvat, „Koprivnica. (Narodna vjerovanja s bajanjem)“, knj. 1., str. 256.

sobom.<sup>125</sup> Dovođenje u vezu vjetra kao personifikacije i demona nalazimo u članku Tanje Petrović *Vjetrovi kao mitološka bića u predstavama južnih Slovena u istočnom delu Balkana*.<sup>126</sup>

Muslimani vjeruju i u *slute* koje se mogu uvući u bilo koju stvar i koje proriču što će se dogoditi. Tu su još i *vadine* koje nisu navikle živjeti s *vilama*, a mogu se pretvoriti u bilo koje stvorenje osim u živinče te tako napastovati ljude. *Lune* smatraju šejtanovim (đavoljim) pomoćnicama; one ljude navode na grijeh tamo gdje sam *vrag* nije uspio dok se *kečizube* pakosnim smijehom rugaju skrivene (nije ih moguće vidjeti) onima koji prolaze gorama i planinama, pri čemu čovjek ostaje bez svijesti. *Kevre* su pak najzgurenija bića koja su se, kako kaže Zovko, zgrbile kao srp do zemlje. Kojega čovjeka taknu, taj će se poguriti kao što je i ona sama. Posljednje biće iz skupine utvara koje navodi Zovko je *mora*. *Morama* je najveća smrt kad ih se zatvori u „pržanj kahveni“.<sup>127</sup> Treba spomenuti još i *noćne jagare* ili *nedjeljne lovce* koji predstavljaju duše onih koji su najviše lovili nedjeljom i svetcima.<sup>128</sup>

O *duhovima* inače nema puno predaja. Zaključci o njima mogu se uglavnom izvesti iz priča u kojima se javljaju. Takve utvare najčešće izlaze oko ponoći. U već spominjanoj priči *Zet tuđin*, braća su prema obećanju ocu na samrti dala sestru prvom tuđinu koji naiđe. Međutim, poslije im je bilo žao te stariji brat polazi u potragu za njom – spoznaje da je sestru dao *duhu* koji će ga kasnije zarobiti i pretvoriti u konja, a u potragu za njima polazi mlađi brat koji ih spašava. U ovoj pripovijetci *duh*, kao i druga bića do sada, ima mogućnost preobrazbe iz jednog oblika u drugi.<sup>129</sup> U samoborskoj priči *Muzikaš i duh duh* odvodi muzikaša u svoje odaje u kojima boravi tri dana, odnosno sto ljudskih godina. Po povratku u stvarni svijet ubrzo umire.<sup>130</sup> Na istom području zabilježene je priča o dvjema sestrama. Starija sestra je umrla, ali se digla iz groba kako bi uzela rubac. Međutim, u grob je ponijela i sestru i rubac.<sup>131</sup>

### Zaključna razmatranja

Zadatak ovoga rada bio je istražiti demonološka bića, njihovu zastupljenost i obilježja unutar *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slovena* i to

<sup>125</sup> Prema: Mićun M. Pavičević, „Crnogorske priče“, knj. 28., sv. 2, str. 115-16.

<sup>126</sup> Prema: Tanja Petrović, „Vetrovi kao mitološka bića u predstavama južnih Slovena u istočnom delu Balkana“, u: *Studia mythologica slavica* VII, 2004.

<sup>127</sup> Prema: Ivan Zovko, „Vjerovanja iz Herceg-Bosne“, knj. 6., str. 138 – 141.

<sup>128</sup> Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 127.

<sup>129</sup> Prema: Tadija Smičiklas, „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, u: *ZbNŽO*, knj. 17., sv. 1., JAZU, Zagreb, 1912., str. 167-70.

<sup>130</sup> Prema: Milan Lang, „Samobor. (Narodni život i običaji)“, knj. 19., sv. 1., str. 69-70.

<sup>131</sup> Isto, str. 134.

od početaka 1896. godine pa sve do 2010. (*Zbornik za narodni život i običaje*). U *Zborniku* su zabilježena višestoljetna narodna vjerovanja u neka demonološka bića, koja su tijekom stoljeća ugrađivana u pisanu literaturu, ponekad sasvim neprimjetno, a ponekad izrazito i s namjerom, naročito u doba romantičarskog pokreta. Pojedina vjerovanja koja nalazimo u sklopu predaja koje su zabilježene na južnoslavenskim prostorima svjedoče o preuzimanju motiva vezanih uz demonološka bića stvarajući tako varijante pojedinih predaja, bajki, poslovice itd. Upravo taj čin svjedoči o prihvatanju određenih folklornih elemenata (čija je sastavnica i usmena književnost) unutar određene zajednice.

Velik broj demonoloških bića zastupljenih u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* poznat je većini južnoslavenskih naroda, ali ne i sva. U pojedinim krajevima postoji vjerovanje u mnoštvo bića različitih osobina dok u drugim krajevima takvih vjerovanja ima jako malo što svjedoči o dubokoj ukorijenjenosti vjerovanja u demonološka/mitološka bića (uglavnom slavenska) na nekim našim prostorima. Monografija Frana Ivaniševića *Poljica* pravi je primjer obrade demonoloških bića – za svako biće Ivanišević navodi više predaja i njihovih varijanti, kojima je potkrijepio raširenost i ukorijenjenost vjerovanja u: *viščune, viščice, irudicu, vilenjake, vile, morine, macice, popove, vraga* i *ukodlake*.

Ponekad je teško razlučiti pojedina bića s obzirom da se javljaju pod različitim nazivima, ali i s različitim karakteristikama, npr. u većini krajeva ne pridaje se pažnja razlikovanju *zmaja, ale* i *aždaje* dok ih Zaostrožani jasno razlikuju. Slična je situacija s *orbom* i *mrakom* koje proučavatelji smatraju jednim bićem dok se po određenim karakteristikama koja ta bića imaju, prema predajama zabilježenim u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, ne mogu posve poistovjetiti.

Bića koja su najzastupljenija i koja se u većini krajeva podudaraju u svojim osnovnim osobinama su: *vila, vještica, mora, vukodlak, krsnik, zmija, vrag*. Treba napomenuti da se pojedina bića javljaju kao opozicija nekom drugom biću, npr. *krsnik vukodlaku, vještici* i *mori, vile vještici, anđeo vragu*, kao i činjenica da se pojedina demonološka bića povezuju s dugim koja su po svojoj karakterizaciji dobra ili zla međusobno slična, npr. *crni ovan, zeleni konj, zmija* i *zmaj* koji se povezuju s *vragom*. Nerijetko su razlog tome metamorfoze koje su karakteristične za demonološka bića te se pojedina bića mogu javljati u različitim oblicima, bilo da se radi o mitološkim ili „biblijskim“ bićima koja se često dovode u vezu što svjedoči o miješanju poganskih i kršćanskih elemenata. Metamorfoze su posebno karakteristične za *vještice, more, vukodlake, krsnike, zmije, zmajeve, orba* i *vraga* kojemu je glavni cilj preobrazbom iznuditi sklapanje ugovora i prodaje duše u zamjenu za materijalno bogatstvo. Pojedina bića povezana su određenim motivom, npr. *zmaja, malića* i *vraga*

povezuje se s jajetom crne kokoši ili pijevca dok su kozje noge karakteristične za *vile*, *pustolovicu* i *Kugu*.

Usmene priče bogat su izvor motiva kojima se porijeklo najčešće traži u indijskoj zbirci *Pančatantri*. Najčešći motivi koje nalazimo u lirskim i epskim vrstama su: motiv *zmije* (*ježa*, *medvjeda*, *žabe* i sl.) *mladoženje* koji se prve bračne noći pretvara u prekrasna mladića, motiv *zmijskog cara/kralja*, motiv „uviljenja“ i *vile posestrime* kao i motiv *vukodlakova* dolaska po udovicu i rađanja djeteta, motiv mazanja mašću i vještičjeg leta na metli, *zmajeva* oti-manja djevojki, zatim motiv babe/žene s kojom niti *vrag* ne može izaći na kraj te motiv već spomenutog sklapanja ugovora s *vragom*, nerijetko kao razlog izlaska iz siromaštva.

U ovom zborniku su u uglavnom zastupljeni radovi koji se odnose na područje Republike Hrvatske, nešto manje Bosne i Hercegovine i Crne Gore dok su tekstovi zapisivača iz drugih slavenskih zemalja slabije pristizali što je suprotno prvotnoj želji uredništva. Uspoređujući zapise vezane uz pojedina demonološka bića zastupljena u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, moguće je doći do uopćenih zaključaka o pojedinim bićima.

*Vile* su uglavnom prikazane kao dobronamjerna bića koja rado pomažu ljudima. Karakterizira ih i osvetoljubivost te ih u pojedinim krajevima dijele na dobre i zle (prikazane su uvijek crno-bijelom tehnikom). Na prostoru Crne Gore vezuje ih se uz određene lokalitete i uvijek su prikazane u negativnom kontekstu. One su i družbenice junaka (najčešće Marka Kraljevića) koje upozoravaju na pogibelj, ali i pastira koji im priskaču u pomoć kada su u nevolji. Zbog svoje ljepote mladići ih uzimaju za žene i to nakon krađe izvora njihove moći, ali je podjednako čest i obrnut slijed – *vile* otimaju lijepe mladiće koji postaju njihovi muževi ili ih vraćaju kući nakon što ih nauče o ljekovitosti trava.

*Vještice* i *more* su bića koja nastoje nauditi čovjeku. Smatra se da *more* nakon navršene 21. godine postaju *vještice*, ali i da *vještice* i *vještaci* nakon smrti postaju *vukodlaci*. S obzirom da ih se često dovodi u vezu, načini otkrivanja ova dva bića uglavnom su slični – najčešći način otkrivanja je drveni stolčić koji se na Badnjak nosi na polnoćku, a onaj tko na njega stane može vidjeti tko je od prisutnih *vještica* ili *mora*. *Vještice* se u pričama javljaju kao bića koja nagrađuju pastorku zbog skromnosti, bića koja kažnjavaju maćehinu kći zbog oholosti i bića koja mladićima zadaju nerješive zadatke u čijem izvršavanju im pomaže vješticina kći. Protiv ovih bića, kao i protiv *vukodlaka* bori se *krsnik*. Riječ je o biću s posve pozitivnim osobinama koje se rađa s bijelom košuljicom i koje se u borbi sa spomenutim bićima pretvara u bijelog psa.

*Vukodlak* ili *vampir* je biće koje je poznato svim južnoslavenski narodima samo pod različitim imenom. Prikazan je sa svim svojim negativnim unutarnjim karakteristikama dok zapisa o njegovom fizičkom izgledu nema

mного. *Vukodlakom* postaje čovjek nakon smrti, ali se to nastoji spriječiti rezanjem tetive na nozi mrtvaca. Uglavnom izlazi noću kada posjećuje svoju ženu s kojom dobiva dijete ili pak nastoji zaručnicu odvesti sa sobom u grob. *Vukodlak* se u Neretvi i Makarskoj javlja kao *vampir* koji ne napada ljude i koji samo jednom godišnje boravi u grobu dok u Boki i Vrgorskoj krajini postoje priče o umrlim ljudima koji su se povukodlačili i godinama nakon smrti radili u mesnici.

Bića poput *diva* i *malića* nisu uvijek i svugdje jednako okarakterizirana. *Divovima* se smatraju bića koja su živjela u davna vremena, a karakterizira ih ogromna visina i izrazita snaga. Pri oblikovanju ovog bića u predajama i bajkama korišten je često antički motiv jednookog diva Polifema i epizoda o bijegu iz špilje koje se nalazi u Homerovoj *Odiseji*. *Malić* je svojim izgledom potpuna suprotnost *divu*. Ovo biće najčešće ima namjeru čovjeku napakostiti, ali ne i nanijeti zlo. Narod vjeruje da će gospodar koji ga služi donijeti sreću i bogatstvo.

Posve negativno biće je i *pasoglavac* koji je najčešće spominjan na hrvatskom tlu, a vjerovanja o njemu uglavnom je zabilježio Dragutin Hirc. Svojim fizičkim izgledom podsjeća pola na čovjeka pola na životinju – tijelo je čovječje a glava pseća. Proždiranje ljudi i jedno oko navrh glave ili čela i ovo biće povezuje sa spomenutim antičkim motivom kao što je to bila riječ i kod *divova*. Bića nalik čovjeku koja su također negativno okarakterizirana su: *vodeni čovjek* ili *duh* koji živi u vodi i napada ljude, *pustolovica*, biće nalik ženi, duge kose i kozjih nogu, za koju se zna samo na prostoru Crne Gore, a koja se javlja u jesen i zimu kada čovjeka može umotati u platno i nestati s njim te *popovi* koji imaju moć jahanja na *zmaju*, ali i moć pravljenja tuče kao i *vještice*.

*Mogut*, *medivančići* i *mačić* su bića koja se vezuju uz djecu. *Mogut* je ljudski stvor za kojega jedni vjeruju da mu je otac čovjek a drugi *vrag*. Majka ga u utrobi nosi dugi niz godina. Međutim, drugo vjerovanje kaže da je riječ o djetetu koje je rodila mrtva majka, pri čemu je nerijetko takvo dijete ubijano – vjerovalo se je da je ono vražje zato što nešto mrtvo ne može roditi nešto živo. *Medivančićima* narod smatra umrlu nekrštenu djecu ili djecu koje su majke zadavile dok za *mačića* vjeruju da nastaje od one djece što su ih majke pobacile, a javlja se obučen u crne hlače i s mamuzama na nogama te najviše voli jahati na mladom magaretu koje ugrine ubrzo nakon što ga *mačić* uzjaše.

Bića koja su nalik ljudima, a koja predstavljaju svojevrstne personifikacije su: *Kuga* i *Kolera*, *Smrt*, *Suđenice*, *Mlada Nedjelja*. *Kugu* i *Koleru* narod smatra dvjema sestrama od kojih jedna uvijek hara svijetom. Zapisi o *Kugi* su znatno brojniji nego o *Koleri*, a uglavnom je opisana kao najstrašljiviji stvor koji se boji vatre i pasa. *Kuga* i *Kolera*, pa tako i *Smrt*, sa sobom nose

knjigu u kojoj je zapisano tko će umrijeti. *Smrt* uglavnom nađe osobu koja ju, da bi sačuvala svoj život, mora odnijeti na leđima do kuće onoga koga će ona usmrtiti. *Suđenice* su također povezane sa smrću. Nakon rođenja djeteta, one dolaze pred kuću i vijećaju o njegovoj sudbini. Riječ je o trima sestrama koje djetetu najčešće proriču smrt koja se gotovo uvijek i ostvari dok *Mlada Nedjelja* kažnjava samo one koji ju nisu poštovali i koji su nedjeljom nekome krenuli u osvetu.

Bića nalik životinjama nisu brojna kao što je to riječ o bićima nalik ljudima. U ovu skupnu bića spadaju *zmija*, *zmaj*, *orbo/mrak*, *crni ovan* i *zeleni konj*. *Zmiju* često ljudi povezuju s nečim demonološkim i opasnim, hiperboliziraju njezine moći i veličinu te ju nastoje ubiti. Jedina vrsta koja se poštuje i u koju se ne smije dirati je *zmija kućarica* za koje Schneeweis drži da je riječ o demonu nastalom od duša predaka koji su zaduženi za čuvanje ognjišta. *Zmije* imaju svoga cara koji na glavi ima „rožu“ ili dijamant, a u nekim krajevima drže da je *zmaj zmijski car/kralj*. U pričama se *zmije* nerijetko javljaju u posve drugom kontekstu – riječ je o *mladiću zmiji* koji se nakon ženidbe noću pretvara u prekrasna mladića kao i *zmaj* u pričama o *zmaju mladoženji*. *Zmajevi* su velika krilata bića koja borave u blizini vodenih prostranstava, najčešće u blizini kraljevstava, te napadaju pastire, ali i otimaju djevojke. Takve priče uglavnom završavaju ženidbom mladića i kraljeve kćeri koju je mladić spasio. Radoslav Katičić *zmaja* povezuje s praslavenskim bogom Volosom/Velesom kojega ubija vrhovni bog Perun (Grom). *Zmija* i *zmaj* često se dovode u vezu s *vragom* vjerujući da je *zmija* koja je kriva za Adamov i Evin pad zapravo Sotona koji je na nekim slikovnim prikazima prikazan u liku *zmaja*. *Zmaj* je biće koje se skriva u jezerima ili pak pod zemljom što dodatno potvrđuje vezu s podzemnim svijetom. Inače se bića nalik životinjama u većini slučajeva povezuju s *vragom*. To je vidljivo i kod *crnog ovna* koji iskače iz jezera koje je crno baš kao i jezero iz kojega iskače *zeleni konj*. Na taj su način i *zmaj*, i *crni ovan* i *zeleni konj* povezani s istim prostorom – jezerom/podzemljem. Niti *orbo* nije iznimka u tom nizu veze s *vragom* – u nekim krajevima drže da je riječ o *vragu* koji je pretvoren u magarca kojeg čovjek noću može naći na raskrižju.

*Vrag* se javlja u jednini kao vrhovni vođa *posrnulih anđela*, ali i u množini, npr. mnoštvo *vragova* u paklu, *vragovi* koji se svađaju oko čarobnih predmeta, *vragovi* koji dolaze po prodane duše i sl., a ponegdje postoji vjerovanje i u vragovu ženu. Često su glavni akteri u pričama u kojima svojom lukavošću namamljuju čovjeka da za novac proda dušu ili dijete. No, postoje i situacije u kojima su prikazani kao „komični“ likovi koje čovjek zbog njihove gluposti lako može nasamariti. Na komičan način prikazan je i njihov boravak sa ženama u bunaru ili jami. Za razliku od njih, *anđeli* su rijetko akteri priča i češće

se javljaju u vjerskim pjesmama kao i u pjesmama u kojima simboliziraju određenu osobu zbog neke njene osobine, npr. dobrote. *Utvare* i *duhovi* češće se javljaju u predajama kod muslimana dok se u pričama javljaju uglavnom kao zla bića koja izlaze noću.

Preuzimanje motiva iz usmene književnosti jedna je od odlika pisane literature. To je vidljivo i na planu demonoloških bića, naročito u bajkama, npr. u bajci *O mišu, vještici i pajcima* Sunčane Škrinjarić, osim *vještice* kao demonološkog bića, nalazimo i aluziju na poznatu njemačku bajku: (...) *moja šukun-šukun-baka smrtno je stradala u onoj strašnoj priči o Ivici i Marici, pa ja sad ne mogu naći nikakav pristojan posao. Vještice, vile* i druga bića čest su motiv hrvatskih i stranih bajki, no neka od demonoloških bića, kao što su *orbo* i *mačić*, rijetko susrećemo u našoj pisanoj literaturi. Mogući razlog tomu Lozica vidi u činjenici da spomenuta dva bića nisu slavenskog podrijetla (javljaju se samo na prostoru Hrvatske i Slovenije) te su zbog toga shvaćeni kao strani utjecaj. Međutim, zanimanje za njih vidi i u činjenici da možda nije riječ o samo dva demona zato što su utjelovljena u različitim oblicima kao i u činjenici da njihov značaj varira što se vidi i u primjerima koje nalazimo u *Zborniku*.

*Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* nesumnjivo je bogat izvor zapisa o demonološkim/mitološkim bićima na području regije. Samim time potvrdio je svoju svrhu zbog koje je i pokrenut i nesumnjivo je nezaobilazan i bogat prilog povijesti usmene književnosti i etnografije. Istraživanja, terenski zapisi u njemu bila su polazište i mlađim znanstvenicima koji su se bavili ili danas bave nadnaravnim bićima (M. B. Stulli, I. Lozica, S. Botica, M. Dragić, Lj. Marks, S. Marjanić, J. Grbić, Z. Čiča, L. Šešo i dr.)

Sudeći prema suvremenim zapisima nadnaravna bića iz tradicijske kulture su i danas prisutna u hrvatskom narodu što u komparaciji sa zapisima iz *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena* te interdisciplinarnim pristupom otvara novi znanstveni diskurs.

## Literatura

- Ardalić, Vladimir: „Narodne pripovijetke“ (Đevrske u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, JAZU, sv. 1., knj. 10., ur. dr. D. Boranić, Zagreb, 1905., str. 130–143.
- Ardalić, Vladimir: „Vukodlak.“ (Bukovica u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 13., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1908., str. 148–154.
- Ardalić, Vladimir: „Iz Bukovice u Dalmaciji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, JAZU, sv. 1, knj. 17., ur. D. Boranić, Zagreb, 1912., str. 191–192.

- Ardalić, Vladimir: „Vile i vještice.“ (Bukovica u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 22., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1917., str. 302–311.
- Ardalić, Vladimir: „Orko.“ (Bukovica u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, JAZU., sv. 2., knj. 25, ur. D. Boranić, Zagreb, 1924., str. 383–384.
- Banović, Stjepan: „Vukodlaci“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 26, ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1928., str. 347–357.
- Banović, Stjepan: „Vjerovanja.“ (Zaostrog u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* knj.23., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1918., str. 185–214.
- Banović, Stjepan: „O nekim historičkim licima naših narodnih pjesama“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 25 (1921–1924), sv. 1(1921.), ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1921., str. 57–104.
- Banović, Stjepan: „Prilozi za istraživanje hrvatskih ili srpskih narodnih pjesama“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 25 (1921–1924), sv. 2(1924.), ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, str.193–254.
- Bartulin, Andrija: „Cres.“ (Vjerovanja), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 3., ur. Ante Radić, JAZU, Zagreb, 1898., str. 265–275.
- Biljan, Mijo: „Mrak“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 17., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1912., str. 375.
- Biljan, Mijo: „Snaga nekih trava“ (Gospić), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 12., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1907., str.154–156.
- Bogdan-Bijelić, Pavlina: „Rečenice i pitalice“ (Dubrovnik i okolina), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 29., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1933., str. 224–232.
- Boranić, Dragutin: „Vragovi i vještice“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 17., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1912., str. 365–372.
- Borges, Jorge Luis: *Priručnik fantastične zoologije*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Bošković-Stulli, Maja: „Usmena književnost u sklopu povijesti hrvatske književnosti“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, (ur. Maja Bošković-Stulli), Školska knjiga, Zagreb, 1971., str.31–58.
- Bošković-Stulli, Maja: „O narodnim pripovijetkama“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, (ur. Maja Bošković-Stulli), Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 247–264.
- Bošković-Stulli, Maja – Zečević, Divna: *Usmena i pučka književnost*, Liber-Mladost, Zagreb, 1978.

- Bošković-Stulli, Maja: *Pjesme, priča, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb, 1991.
- Bošković-Stulli, Maja: „Tragom krsnika i benandantea“, u: *Od bugarštice do svakidašnjice*, Zagreb, 2005., str. 125–159.
- Bošković-Stulli, Maja: *Priča i pričanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.
- Botica, Stipe: „Vile u hrvatskoj mitologiji.“ *Radovi zavoda za slavensku mitologiju* Filozofskog fakulteta u Zagrebu, sv.25, 1990., str. 29–40.
- Božičević, Juraj: „Anđel na zemlji“ (Šušnjevo selo u Dalmaciji), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 25., sv. 1., ur. B. Dragutin, JAZU, Zagreb, 1921., str. 192.
- Božičević, Juraj: „Narodni život u Šušnjevu selu i Čakovcu“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 11., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1906., str. 80–107.
- Božičević, Juraj: „Postanak jedne priče o vragu“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj.23., ur. D. Boranić JAZU, Zagreb, 1918., str. 1–4.
- Bučar, Franjo: „Narodne pripovijetke“. (Iz okoline zagrebačke), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 23., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1918., str. 247–268.
- Bučar, Franjo: „Priče o zmijama.“ (Zagrebačka okolina), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 20., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1915., str.305–307.
- Bujanović, J.: „Praputnik“ (Vjera u osobita bića. Vještice), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 234.
- Bujanović, J.: „Praputnik.“ (Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik), knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 234.
- Bujanović, „J.:Praputnik u Hrvatskoj.“ (Smrt), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 211.
- Chloupek, Drago: „Mogut“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 37., uredili D. Boranić, M. Gavazzi, JAZU, Zagreb, 1953., str. 241–250.
- Čiča, Zoran: *Vilenica i vilenjak. Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2002.
- Duić, A.: „Gorski kotar u Hrvatskoj.“ (Narodna vjerovanja s bajanjem), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str.286–288.
- Džogović, Alija: „Alija Đerzelez – mit ili stvarnost“, u: *Almanah*, 37–38, Udruženje „Almanah“ Podgorica, Podgorica, 2007., str. 19–38.

- Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Akademski godina 2007/08., Filozofski fakultet sveučilišta u Splitu, Split, 2006., [www.ffst.hr](http://www.ffst.hr).
- Đurić, Vojislav: „Usmena i pisana književnost srpskohrvatska“, u: *Traganje za duhom reči (izabrani ogledi)*, Srpska književna zadruka, Beograd, 1990.
- Filakovac, Ivan: „Vjerovanja. (Retkovci u Slavoniji)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 10., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1905., str. 144–149.
- Galinec, Franjo: „Književno porijeklo nekih hrvatskih narodnih pripovijedaka“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 32., sv.2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1940., str. 45–72.
- Gobo, Tamara: „Ivan Milčetić o hrvatskim demonološkim ili mitskim predajama“, u: *Zbornik o Ivanu Milčetiću*, Zagreb, 2002., str.319–327.
- Greenberg, Gary: *101 biblijski mit. Kako su stari pisci izmislili biblijsku povijest*, Škorpion, Zagreb, 2005.
- Hirc, Dragutin: „Pasoglavac.“ (Vjera u osobita bića)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 229.
- Hirc, Dragutin: „Što priča naš narod o nekim životinjama“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 1–26.
- Horvat, Rudolf: „Koprivnica u Hrvatskoj.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 206–207.
- Horvat, Rudolf: „Vukodlak i krsnik. Koprivnica. (Vjera u osobita bića.)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 226.
- Horvat, Rudolf: „Vile: Koprivnica“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 231.
- Horvat, Rudolf: „Mora i polegač: Koprivnica“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 237..
- Ivanišević, Frano: „Poljica: Narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 10., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1905., str.11–111.
- Ivanišević, Frano: „Poljica. Narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 10., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1905., str. 181–307.
- Jagić, Vatroslav: *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, Štamparija Dragutina Albrechta, Zagreb, 1867.

- Jagić, Vatroslav: „Južnoslavenske narodne priče o grabancijašu dijaku i njihovo objašnjenje“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, (ur. Maja Bošković-Stulli), Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 265–283.
- Jakobson, Roman – Bogatirjov, Pjotr: „Folklor kao naročit oblik stvaralaštva“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, (ur. Maja Bošković-Stulli), Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 17–30.
- Jardas, Ivo: „Kastavština – građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 39., ur. M. Gavazzi, JAZU, Zagreb, 1957., 416 str.
- Jardas, Ivo: „Ovčarstvo u Lisini na Učki“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 40., ur. B. Gušić, JAZU, Zagreb, 1962., str. 213–220.
- Jelenković, Ive: „Etnološki prilozi iz Dobrinja sa otoka Krka“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 40., ur. B. Gušić, JAZU, Zagreb, 1962., str. 221–240.
- Jerman, Olga: „Rabar Matijaš. (Petrijanec u Hrvatskoj)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 21., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1916., str. 140–142.
- Jovović, Luka – Jovović, Miloš: „Crnogorski prilozi“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 63–106.
- Jurić-Arambašić, Ante: „Kijevo – narodni život i tradicijska kultura“, u: *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 54., ur. A. Mohorovičić, M. Marković, HAZU, Zagreb, 2000., 491 str.
- Kasumović, Ivan: „Esopovska basna grčka i rimska u hrvatskom i srpskom narodnom pričanju“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 19., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1914., str. 1–34.
- Katičić, Radoslav: „Božanski boj“, u: *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Ibis grafika – Katedra čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga – Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Zagreb, 2008.
- Katičić, Radoslav: „Ljuta zvijer“, u: *Filologija*, 49, Zagreb, 2007., str. 79–135., dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/>, (pristupljeno 21.11.2012.)
- Kežić-Azinović, Anita, Dragić, Marko: „Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom“, *Hercegovina*, 20, Mostar, 2006., str. 63–88.
- Kilibarda, Novak, *Usmena književnost*, u: *Istorija crnogorske književnosti*, knj. I., Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
- Korenić, Stjepan: „Život, jezik i običaji Stupničana kraj Zagreba“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 119–151.

- Kotarski, Josip: „Lobor: narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 23., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1918., str. 11–63
- Krmpotić, Ivan: „Pasoglavci“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 11., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1906., str. 157–158.
- Krmpotić, Ivan: „Vukodlak. (Osička općina u Lici)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 22., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1917., str. 319–320.
- Kuba, Ljudevit: „Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji: po stručnom svom putovanju iz godine iz g. 1890 i 1892.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 3., JAZU, Zagreb, 1898., str. 1–16 i 167–182.
- Kurjaković, M.: „Vještice: Vrbova u Slavoniji.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 234–235.
- Lang, Milan: „Samobor. (Narodni život i običaji)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 18., ur. D. Boranić, sv. 2., JAZU, Zagreb, 1913., str. 1–138.
- Lang, Milan: „Samobor: narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 19., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1914., str. 1–138.
- Liepopili, Ante: „Vukodlaci“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 23., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1918., str. 277–290.
- Lovretić, Josip: „Otok: narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 3., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1898., str. 26–54.
- Lovretić, Josip: „Otok: narodni život i običaji“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 7., ur. T. Maretić i D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1902., str. 57–206.
- Lozica, Ivan: „Dva demona: orbo i mačić“, u: *Narodna umjetnost*, 32/2, Zagreb, 1995., str. 11–63.
- Lozica, Ivan: „Tko je Edmund Schneeweis i zašto nije preveden“, u: *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str.
- Lukanec, Pero: „Poslovice i fraze (Virje u Podravini)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 31., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1938., str. 135–200.
- Marjanić, Suzana – Zaradija Kiš, Antonija: *Kulturni bestijarij*, Biblioteka Nova etnografija – Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.
- Marjnarić, Suzana: „Vještičje psihonavigacije i astralna metla u svjetovima hrvatskih predaja kao (mogući) aspekti šamanske tehnike ekstaze (i transa)“, u: *Stud. ethnol. Croat.*, vol. 17, Zagreb, 2005., str. 111–169.

- Marks, Ljiljana: „«Ni o drvo, ni o kamen...». Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama“, u: *Mitski zbornik* (ur. Suzana Marjanić i Ines Prića), Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2010., str. 101–113.
- Matičević, Ivica (ur.): *Hrvatske bajke i basne*, Alfa, Zagreb, 2001.
- Mikac, Jakov: „Vjeronja. (Brest u Istri)“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 29., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1934., str. 195–200.
- Milčetić, Ivan: „Vjera u osobita bića. Mrak i bučan: otok Krk“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 227.
- Milčetić, Ivan: „Vjera u osobita bića. Mora i polegač. Krk, Kastav, i hrvatski kajkavci.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 235–237.
- Milčetić, Ivan: „Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik Krk i Kastav u Istri.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 224–226.
- Milčetić, Ivan: „Vjera u osobita bića. Malić.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 228.
- Milčetić, Ivan: „Vjera u osobita bića. Vještice. Otok Krk, i kajkavci.“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 232–233.
- Milčetić, Ivan (ur.): „Pripomenak“, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. VII–VIII.
- Smičiklas, Tadija: Sv. Jakov kraj Bakra u Hrvatskoj. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 207–211.
- Pantić, Miroslav: Vuk Stefanović Karadžić i srpske narodne pripovetke, u: *Srpske narodne pripovetke*, Prosveta, Beograd, 1988.
- Papratović, Milena, Narodne pripovijetke iz okolice Đakova s komentarima i poredbenim pregledom, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 32., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1940., str. 85–195.
- Pavićević, M. Mićun: Crnogorske priče, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 28., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1932., str. 111–144.
- Pavićević, M. Mićun: Narodna poredjenja. (Crna Gora i Dukadın), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 30., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1935., str. 233–238.
- Pavićević, M. Mićun: Etiološki priče iz Crne Gore, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 30., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1936., str. 145–180.

- Pešić, Radmila – Milošević-Đorđević, Nada: *Narodna književnost*, „Vuk Karadžić“, Beograd, 1984.
- Petersdorff, von Egon: *Demoni, vještice, spiritisti: sve o postojanju i djelovanju mračnih sila*, preveo Vlado Vladić, Verbum, Split, 2001.
- Petrović, Tanja: „Vetrovi kao mitološka bića u predstavama južnih Slovena u istočnom delu Balkana“, u: *Studia mythologica slavica* VII, 2004., str. 143–154.
- Plas, Pieter: „Vukovi i smrt: tanatološko značenje vuka u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskog područja“, u: *Narodna umjetnost*, 47/2, Zagreb, 2010., str. 77–95.
- Primorac, Jakša: „Arhivska građa odsjeka za etnologiju HAZU“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 55., ur. Maja Bošković-Stulli, HAZU, Zagreb, 2010., str. 9–37.
- Radenković, Ljubinko: „Boja kao obeležje mitoloških bića – slovenske paralele“, u: *Južnoslovenski filolog*, 64, Beograd, 2008., str. 337–346., dostupno na: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-185X/2008/0350-185X0864337R.pdf#search=„narodna kultura“> (pristupljeno 7.11.2012.)
- Radenković, Ljubinko: „Slovenska mitološka bića – predstave i poreklo“, u: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 73, Beograd, 2008., str. 315–323., dostupno na: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-5007/2008/0352-50070873315R.pdf> (pristupljeno 7.11.2012.)
- Radić, Antun: Od Uredništva, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 2., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1897.
- Radić, Antun: Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 2., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1897., str. 1–88.
- Rožić, Vatroslav: „Prigorje: narodni život i običaji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* knj. 12., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1907., str. 49–134.
- Rubić, Stojan: Narodne pjesme. (Duvno u Bosni), , *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 23., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1918., str. 232–246.
- Rubić, Stojan: „Narodne pjesme. (Duvno u Bosni)“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 24., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1919., str. 308–315.
- Skarpa, Vicko Juraj: *Hrvatske narodne poslovice*, priredio Miroslav Vukmanić, Genesis, Zagreb, 2004.
- Schneeweis, Edmund: *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

- Stojković, Marijan: „Čudo od kokota“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 28., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1931., str. 87–100.
- Strohal, Rudolf: „Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 15., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1910., str. 120–160.
- Šajnović, Ivo: „Kola: narodni život i običaji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 3., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1898., 252–264.
- Šajnović, Ivo: „Kuga. Kola u Bosni“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 24., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1919., str. 316–319.
- Šaulić, Novica: „Tužbalice ponajviše iz Durmitorskog kraja“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 42., ur. B. Gušić, JAZU, Zagreb, 1964., str. 445–466.
- Šešo, Luka: „Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici“, *Mitski zbornik*, ur. Suzana Marjanić i Ines Prica, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2010., str. 115–125.
- Šetka, Jeronim: „Fra Andrija Kašić Miošić i narodna pjesma“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 38., urednici D. Boranić i M. Gavazzi, JAZU, Zagreb, 1954., str. 5–74.
- Šimčik, Ante: „Uz veliki zagrebački potres g. 1880“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 29., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1933., str. 238.
- Smičiklas, Tadija: „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 16., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1911., str. 129–148.
- Smičiklas, Tadija: „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, u: *ZbNŽO*, knj. 17., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1912., str. 151–170.
- Smičiklas, Tadija: „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 17., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1912., str. 343–356.
- Smičiklas, Tadija: „Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 18., sv. 1., ur. JAZU, Zagreb, 1913., str. 139–160.
- Strohal, Rudolf: „Žena gora od vruga.“ (Zapadna Hrvatska), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 26., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1928., str. 371–374.
- Šaulić, Anica: „Lik žene u narodnim poslovicama“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 45., ur. Lj. Babić, F. Čulinović, JAZU, Zagreb, 1971., str. 691–697.

- Štefanić, Vjekoslav: „Sujevjerje na Krku u XVI. i XVII. Vijeku“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 29., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1934., str. 229–232.
- Šurmin, Đuro: *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898.
- Ujević, Ivan: „Orbo (orko).“ (Vjera u osobita bića), u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 228–229.
- Ujević, Ivan: „Vještice. Vrhgorac“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 232.
- Vidačić, M.: „Zmija mladoženja“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 21., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1916., str. 12–16.
- Vuletić Vukasović, Vid: „Narodne legende. (Konavli u Dalmaciji)“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 29., sv. 2., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1934., str. 207–212.
- Zorić, Mate: „Smrt: Kotari u Dalmaciji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 204–206.
- Zorić, Mate: „Vjedogonja. Kotari u Dalmaciji.“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 1., ur. I. Milčetić, JAZU, Zagreb, 1896., str. 227.
- Zovko, „Ivan: Hrvatsko u narodnoj uspomeni Hercegovaca“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 3., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1898., str. 150–160.
- Zovko, Ivan: Vjerovanja iz Herceg-Bosne, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 6., ur. A. Radić, JAZU, Zagreb, 1901., str. 115–160.
- Žiža, Stjepan: „Grišnjak.“ (Iz Istre), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 18., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1913., str. 192.
- Žiža, Stjepan: „Zmije.“ (Zapadna Istra), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 26., sv. 1., ur. D. Boranić, JAZU, Zagreb, 1926., str. 192.
- Žiža, Stjepan: „Poslovice i uzrečice iz Istre i sa kvarnerskih otoka“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, , knj. 33., ur. D. Boranić i M. Gavazzi, JAZU, Zagreb, 1949., str. 147–163.

**Vanda BABIĆ**  
**Danijela DANILOVIĆ**

**DEMONOLOGICAL WRITINGS AND FORMS IN  
*THE COLLECTION ON THE FOLK LIFE AND CUSTOMS  
OF THE SOUTHERN SLAVS***

The paper is a synthesis of concepts related to demonological writings and forms within the *Collection on the Folk Life and Customs of the Southern Slavs* (1896-2010). Through an analytical approach to the above *Collection* (later just *Collection on the People's Life and Customs*) from 1896 to 2010, stories, beings and beliefs of a fantastic and demonological aspect are determined. Further methods of synthesis and classification are then used to classify them into categories that are generally determined on the basis of visual identity. A large number of demonological beings present in the *Collection* are known to most South Slavs, but not all of them. Some of the beliefs we find in the tales that have been created in South Slavic areas testify of an assumption of motifs related to the demonological beings, thus creating variants of certain tales, proverbs, etc. This is a proof of the acceptance of certain folklore elements within a specific community.

Key words: *demonological writings, stories, beliefs, literary analysis, Collection on the Folk Life and Customs of the Southern Slavs*